

(Pra)slavenski supstrat obredno-običajne kulture Đakovštine

Šijaković, Katarina

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:793956>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2023-05-31**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet u Osijeku

Dvopredmetni diplomski sveučilišni studij engleskoga jezika i književnosti –
nastavnički smjer i hrvatskoga jezika i književnosti – nastavnički smjer

Katarina Šijaković

(Pra)slavenski supstrat obredno-običajne kulture Đakovštine

Diplomski rad

Mentorica: prof. dr. sc. Milica Lukić

Osijek, 2022.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet u Osijeku
Odsjek za hrvatski jezik i književnost
Dvopredmetni diplomski sveučilišni studij engleskoga jezika i književnosti –
nastavnički smjer i hrvatskoga jezika i književnosti – nastavnički smjer

Katarina Šijaković
(Pra)slavenski supstrat obredno-običajne kulture Đakovštine

Diplomski rad
Humanističke znanosti, polje filologija, grana kroatistika

Mentorica: prof. dr. sc. Milica Lukić

Osijek, 2022.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravila te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasna da Filozofski fakultet u Osijeku trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 14. 9. 2022.

Katarina Bjaković, 0122226468

ime i prezime studenta, JMBAG

1. Uvod	1
2. Prostorna, povijesna i jezična obilježja Đakovštine	3
2.1. Reljefna obilježja Đakovštine	4
2.2. Prakultura Đakovštine	4
2.3. Seoba naroda	5
2.4. Govori Đakovačkog područja	5
3. Obred i običaj	6
3.1. Uloga obreda u praslavenskom svjetonazorskom sustavu	7
3.2. Богъ i свѣтъ	9
3.3. Pjesma kao sredstvo očuvanja stare vjere	10
4. Početak godine	12
4.1. Uskrs	13
5. Ljelje	15
6. Ivanje u Đakovu	19
6.1. Ivanjski krijesovi	20
7. Perun, dodole, prpoše ili dojdole	22
8. Svadbeni obred	24
8.1. Veza križarica i svete svadbe	27
9. Badnjak i Božić	30
9.2. Богъ	34
10. Poklade	34
11. Zaključak	38
Literatura	40
Mrežni izvori	42

Sažetak

Iako se nalazi u drugom planu, stara vjera Slavena prisutna je u obredima i običajima koje moderni čovjek prihvaća i njeguje. Tema je ovoga rada utvrđivanje izravnih i neizravnih veza između (pra)slavenske podloge obreda i običaja i obredno-običajne kulture na području Đakovštine. Uz pomoć jezičnog i etnološkog/antropološkog materijala, interdisciplinarnim pristupom, u radu se predstavljaju prežitci praslavenske i staroslavenske predaje i običaja koji su kroz jezik isprepleteni s elementima kršćanskoga svjetonazora i za njega vezanih obreda. Poglavlja koja opisuju (pra)slavenski supstrat obredno-običajne kulture Đakovštine slijede raspored starovjerske godine. Obilježja starovjerskih novogodišnjih obreda prisutna su u običajima i obredima u razdoblju od početka Došašća do poslije Uskrsa. U tekstovima pjesama proljetnih ophoda prisutne su teme ljubavi i plodnosti cijele prirode i čovjeka u njoj. Na području Đakovštine održavali su se običaji koji se vežu uz zaštitu usjeva i prizivanje kiše, poput ophoda dojdola i slavljenja Perunova dana. Ljetni običaji i obredi odnose se na žetvu, a u pjesmama prikladnim ivanjskome razdoblju očita je izravna veza s Jarilom, Marom i opisom njihova susreta. Jesen je nakon obilne žetve na području Đakovštine predodređena za svadbu čija svetost obreda crpi svoju snagu iz štovanja svete svadbe koja se odvija na Perunovu dvoru i proizlazi iz hijerogamijskog odnosa njegove djece. Privođenje kraju vladavine Velesa nazire se u običajima i obredima koji se odvijaju u božićnom razdoblju. U dom se unose simboli poput slame, orašastih plodova i svijeće koji navješćuju rađanje *mladog sunca* i čija je zadaća osiguravanje plodne nadolazeće godine. U pokladnim ophodima bušara i vukova bukom se protjeruje zima, a paljenjem ili pokapanjem pokladne lutke okončava se Velesova vladavina.

Ključne riječi: obred, običaj, (pra)slavenski supstrat, Đakovština, *stara vjera*, slavenska mitologija, jezična arheologija, hijerogamija, Perun, Veles.

1. Uvod

Pogrešno je vjerovati da je nakon pokrštenja Slavena u srednjem vijeku i uspostavom dogovora kojim su postali dijelom kršćanske civilizacije i konačno bili smatrani ravnopravni ostalim narodima nestala njihova *stara vjera*. Slavenski su narodi međusobno povezani kodovima obredno-običajne kulture koji se ponavljaju u pravilnim obrascima, a moguće ih je rekonstruirati pomoću jezičnog materijala, budući da je riječ o genetski srodnim kulturno-civilizacijskim obrascima koji počivaju na matrici koja se kreće putem praindoeuropske, praslavenske i staroslavenske predaje i običaja, a onda i predaje i običaja svakog pojedinog slavenskog naroda (Lukić, Blažević Krezić 2019: 14). Naslovljena tema (*Pra*)slavenski supstrat obredno-običajne kulture Đakovštine uz gore utvrđeni slijed dopisuje hrvatsku predaju, običaje i obrede i lokalizira ih na slavonski prostor, i to onaj koji se zajedničkim imenom zove Đakovština, tražeći izravne i neizravne veze između danas živućih obreda i običaja (pučkih i kršćanskih) i definirane podloge (supstrata) (pra)slavenskog (i onog u njem naslojenog). Proučavanjem zabilježenog etnološkog materijala i rekonstrukcija obreda i običaja unutar starovjerske godine ističe se jezični materijal i obredno-običajna struktura preko koje je vidljiva (pra)slavenska podloga obreda i običaja koji su se nekada održavali i koji se održavaju i danas na području Đakovštine. Stara vjera Slavena kao naših genetskih predaka prisutna je i danas kroz obrede i običaje koji su bliski modernom čovjeku, iako ona nije u prvom planu. Riječ je o isprepletenosti kršćanskoga i slavenskoga vjerovanja koje se sjedinjuje i sljubljuje u obredu i običaju. Zadaća je ovoga rada utvrditi prežitke stare vjere u obredima i običajima koji su se održavali i koji se još održavaju na području Đakovštine. Obredi i narodni običaji temelji su na kojima počiva proučavanje stare vjere. Obred je cjelina koja se sastoji od tri dijela, a to su misao, obredni čin i tekst. Svaki obred ima svoj zadatak i cilj koji se zasniva na prevladavanju disharmonije. Slavenski je svjetonazor kozmološki, čovjek je sastavni dio Svemira kojim vladaju binarne opreke objašnjene kroz mitsku priču o božanstvima i njihovim odnosima. Kozmološki svjetonazor odražava se i na samo poimanje vremena. Unutar cikličnosti jedne godine istaknuta su razdoblja i dani kojima su dodijeljena obilježja rađanja, plodnosti, reda i njima za opreku obilježja smrti, suše, kaosa. Starovjerska godina počinje rađanjem; rađanjem prirode ili rađanjem Perunova sina. U svetkovinama blagdana gregorijanske kalendarske godine nalaze se obilježja slavenskog mitskog kazivanja, vješto utkana u jezik i obred, i sveprisutna. Cilj je ovoga interdisciplinarnog rada (filološka potka ujedinjuje se s etnologijom i kulturnom antropologijom) istaknuti elemente običaja i obreda koji proizlaze iz stare vjere i ukazuju na starovjerske mitske predodžbe kroz jezične i tematske

cjeline koje prate starovjersku godinu. Prvo će se predstaviti prostorna, povijesna i jezična obilježja Đakovštine, a u poglavljima o obredu i običaju definirat će se ključni pojmovi za ovaj rad i dovesti u izravnu vezu s prežiticima stare vjere. Proučavanjem kalendarskih obilježja kršćanskih blagdana i jezične građe, o njihovom će se nazivu iznijeti teza o početku starovjerske godine koja je povezana s Uskrsom, nakon čega će se opisati uskrsni običaji koji se održavaju na području Đakovštine, a u kojima su vidljivi prežitci stare vjere i danas. U poglavlju o ophodima ljelja detaljno će se, kroz primjere pjesama i opise ophoda, obrazložiti njihova uloga u isticanju i zbližavanju slobodnih pojedinaca. Kroz tekstove pjesama karakterističnih za ivanjske krijesove prikazat će se mitsko uprizorenje susreta Jarila i Mare. Nekad održavani ophod dodola ukazat će na štovanje božice Dodole (ili Dojde) koja je božica plodnosti, zemlje, vlažnosti i zaštitnica žena. Zaštita uroda od tuče i ostalih vremenskih nepogoda osigurava se obilježavanjem Perunovog dana, a ostaci ovog običaja održali su se u šokačkim obiteljima do danas. Sveta svadba između Jarila i Mare bit će rekonstruirana u elementima folklornog svadbenog obreda. Simbol jabuke i groma povezat će svetu svadbu i ophod križarica kroz pjesmu u kontekstu obreda kojim se zaziva kiša, plodnost i rodnost polja. Običaj čestitanja Božića *položaj*, uloga badnjaka kao klade ili grančice hrasta, običaj unošenja slame u kuću navijestit će rođenje *mladog sunca* tj. Perunova sina Jarila u krošnji stabla svijeta, gore na suhom, povišenom mjestu koje je opisano i sadržano u riječi *borъ*. Cikličnost starovjerske godine potvrdit će se u opisu pokladnih običaja bušara, vukova, paljenja pokladne lutke koji označavaju kraj jednog ciklusa, odlazak zime i početak novog ciklusa koji počinje proljećem.

2. Prostorna, povijesna i jezična obilježja Đakovštine

Prema zemljopisnom smještaju, područje Đakovštine nalazi se u istočnoj Slavoniji i „zauzima područje Osječko-baranjske županije koje je nekada pripadalo đakovačkom crkvenom vlastelinstvu” (Čatić, 2017: 10). Područje Đakovštine kroz stoljeća mijenjalo je svoje granice, a granice današnje Đakovštine „uglavnom (su) iste kao one iz prve polovice 19. st.” (Čatić, 2017: 10). Sjevernu granicu čini rijeka Vuka, dok južnu granicu čine obronci gore Dilj „odakle se spušta prema istoku do sela Lapovaca i Dragotina” (Čatić, 2017: 10). Krajnje točke istočnog dijela Đakovštine čine Vrbica i Mrzović: „istočna granica Đakovštine presijeca đakovački ravnjak istočnije od Mrzovića i Koritne” (Čatić, 2017: 11). Važno je podsjetiti se koje su sve političke situacije ostavile traga ne samo unutar prostorne domene nego i unutar društvene domene, kako bismo razvili osjećaj za utjecaj koji su navedeni događaji imali na društveni i tradicijski ostvaraj Đakovčana. Iz djela *Zapisi Đakovštine (I, II)*, možemo saznati da povijesne izvore o Đakovu pratimo od 13. stoljeća, dok rani srednji vijek zasada nije istražen, kako o tome piše prof. Tomo Šalić: „Feudalni posjed Đakovo i Breznu u Vukovskoj župi (županiji) u Slavoniji dobio je bosanski biskup dominikanac Ponsa 1239. godine kao nadarbinu hercega Kolomana, što je potvrdio njegov brat kralj Bela IV. poveljom od 20. srpnja 1244. (Fermendžin, 1892, LXIX, 12)” (Uzelac i dr., 2014: 5). Sukobi koji su se odvijali na području Đakovštine ostavili su trag u korpusu svjetske povijesti. Jedan od takvih utjecajnih događaja bila je i Bitka kod Gorjana 25. srpnja 1386. u kojoj je poginulo mnogo velikaša, uključujući Nikolu Gorjanskog kojemu je toga dana u posjet dolazila kraljica Elizabeta i njezina kći Marija. Na hrvatsko-ugarsko prijestolje „došao je kralj Sigismund, suprug kraljice Marije koji je 1394. dao pogubiti Ivaniša Horvata” (Uzelac i dr. 2014: 7), inicijatora napada na kraljicu Elizabetu. Prostor Đakovštine prolazio je kroz brojne promjene, od kojih su najznačajnije bile promjene nastale nasilnim upadima turskih akindžija „koji su pljačkali, palili naselja i stanovništvo odvodili u roblje” (Uzelac i dr. 2014: 7). Kasnije, prostor Đakova (*Jakova* kako su ga Turci nazivali) i okolice pao je pod stegom velikog osmanlijskog vojnog pohoda (Uzelac i dr., 2014: 8). Nakon Turaka, Đakovštinu je zahvatila i okupacija austrijske carske vojske. Navedene političke situacije odrazile su se na nazive mjesta, prezimena, vjerske navike, običaje i tradiciju pa su tako novi doseljenici „dobivali (su) prezimena Bošnjak, Bosanac, Bosančić, Bošnjaković, zatim Srimac, Bačvan, Baranjac, Posavac, Prikodravac, i sl.” (Uzelac i dr., 2014: 15). Starosjedioci Šokci su skoro svi nestali iz mjesta poput Bračevaca u kojem su u vrijeme turaka stanovali, a isti rezultat pronalazimo i u selima poput Kućanaca, Breznice, Hrkanovaca, Beketinaca... (Uzelac i dr., 2014: 13-14). U devetnaestom stoljeću promatramo priljev

Nijemaca, Čeha, Slovaka i Mađara, te „jako (je) doseljavanje i Hrvata iz drugih dijelova Hrvatske i BiH” (Agustinović, 1997: 149). U današnje vrijeme, Đakovštinu, abecednim redom, čine¹: Borojevci, Borovik, Bračevci, Breznica Đakovačka, Bučje Gorjansko, Budrovci, Čenkovo, Dragotin, Drenje, Đakovo, Đurđanci, Forkuševci, Gašinci, Gorjani, Hrkanovci Đakovački, Ivanovci Gorjanski, Josipovac Punitovački, Junakovci, Jurjevac Punitovački, Kešinci, Kondrić, Koritna, Krndija, Kućanci Đakovački, Kuševac, Lapovci, Levanjska Varoš, Lopušanci, Majar, Mandićevac, Merolino Sikirevačko, Milinac, Mrzović, Musić, Novi Perkovci, Ovčara, Paljevina, Paučje, Piškorevci, Podgorje Bračevačko, Potnjani, Preslatinci, Pridvorje, Punitovci, Ratkov Dol, Satnica Đakovačka, Selci Đakovački, Semeljci, Slatinik Drenjanski, Slobodna Vlast, Strizivojna, Svetobožje, Široko Polje, Tomašanci, Trnava, Viškovci, Vrbica i Vučevci. Navedena mjesta raspoređena su u deset općina (upravna sjedišta općina nalaze se u Drenju, Đakovu, Gorjanima, Levanjskoj Varoši, Punitovcima, Satnici Đakovačkoj, Semeljcima, Strizivojni, Trnavi i Viškovcima). Prema prvim rezultatima zadnjeg popisa stanovništva provedenog 2021. godine² u Borojevcima i Merolinu Sikirevačkom ne živi ni jedan stanovnik, dok u selima Borovik i Čenkovo živi po jedan stanovnik.

2.1. Reljefna obilježja Đakovštine

Osim određivanja granica Đakovštine unutar kojih su se odvijali povijesni sukobi, važno je dotaknuti se i prirode unutar spomenutih granica. Neupitna je činjenica da priroda oblikuje čovjeka, a ako promotrimo prostor Đakovštine prema principu homogenosti, vidjet ćemo da je riječ o prostoru koji „ima osobine pravog panonskog i peripanonskog prostora. Đakovački kraj nalazi se na prijelazu panonskog u peripanonski prostor, te možemo izdvojiti ravničarsku i prigorsku Đakovštinu” (Agustinović, 1997: 142). Reljef Đakovštine, osim ravničarskog i nizinskog prostora, obuhvaća i reljefne raznolikosti u obliku visinskih stepenica, terasa, koje možemo pronaći i u ostatku Slavonije (Čatić, 2017: 13).

2.2. Prakultura Đakovštine

Uzimajući u obzir reljefna obilježja Đakovštine, ne čudi informacija da su u prapovijesti ovoga prostora mještani uzgajali „pšenicu, ječam i lan, a od mahunarki najviše leću. Brali su divlje voće i bazgu. U stočarstvu su zastupljene domaće i divlje svinje, goveda, ovce i koze” (Čatić,

¹ Mjestopis preuzet iz doktorske radnje dr. Ivane Čatić *Toponimija Đakovštine*. Filozofski fakultet u Osijeku, 2017.

² Prvi rezultati popisa stanovništva 2021. godine: <https://podaci.dzs.hr/media/ixpn5qzo/si-1711-popis-stanovnistva-kucanstava-i-stanova-2021-prvi-rezultati-po-naseljima.pdf>. Zadnji pristup: 5. 6. 2022.

2017: 17). Na području Đakovštine pronalazimo nalazišta starčevačke i sopotske kulture (neolitik), čija se ekonomija usmjeravala na zemljoradnju i stočarstvo, dok iz vremena eneolitika pronalazimo ostatke kostolačke kulture oko Đakova i Osijeka (Čatić, 2017: 17). Eneolitik je obilježio prijelaz sa zemljoradnje na stočarstvo koje se pokazalo kao isplativija djelatnost, a to je rezultiralo promjenama u društvu – došlo je do formiranja plemenskih zajednica koje su bile bolje organizirane i povezane nego zajednice u neolitiku.

2.3. Seoba naroda

Ne postoji dovoljno izvora o razdoblju nakon pada rimske vlasti u Panoniji i nestanka kasnoantičke i germanske kulture velike seobe naroda u Đakovštini³. Iz okolnih podunavskih i podravskih nalazišta saznajemo više o vremenu vladavine germanskih naroda Gepida i Langobarda, a nakon odlaska Langobarda iz Panonije 568. i nakon propadanja Gepidskog kraljevstva, Sirmijska Panonija biva ponovno pod rimskom vlašću. Nakon pada Sirmija (582.) na prostor Panonije (i od Panonije prema zapadu) nesmetano dolaze Slaveni i Avari. Ranosrednjovjekovni nalazi u Đakovu datiraju u 8. stoljeće, a prema njima (ulomci keramičkih posuda) jasno možemo vidjeti da su na prostoru Đakova živjeli Avari i Slaveni. Zasnivanje Đakova počelo je upravo u kućama (čiji su ostaci pronađeni u dvorištu nekadašnjeg župnog dvora) koje su nastale u prvom valu slavenskog naseljavanja ovoga prostora. Ostaci keramike na području arheološkog lokaliteta Đakovo – Župna crkva potvrđuju da se na prostoru Đakova živjelo i tijekom 9. i 10. stoljeća, kada je pala vrhovna avarska vlast u Panoniji (803.) i Slaveni i Avari đakovačkog područja žive pod franačkom vlašću. Nakon franačke vladavine na vlast dolaze Bugari kojima su bili odani slavenski knezovi.

2.4. Govori Đakovačkog područja

Na Đakovačkom se području govori štokavskim narječjem, slavonskim dijalektom (nenovoštokavski arhaični šćakavski dijalekt) i posavskim govorom. Posavskim govorom govori se u Viškovicima, Forkuševcima, Semeljcima, Mrzoviću, Vrbici, Strizivojnoj i Đurđancima (istočna Đakovština), Starim Perkovicima, Novim Perkovicima, Trnavi, Piškorevcima, Selcima Đakovačkim, Lapovicima, Đakovu, Gašincima, Satnici Đakovačkoj, Gorjanima, Musiću, Potnjanima (Čatić, 2017: 30). U navedenim selima dugi jat daje *-i-*, a kratki daje *-je-*, tj. odraz je jata ikavsko-jekavski. Ekavski odraz jata pronalazimo u tragovima, no u

³ Informacije iz ovog poglavlja prikupljene su u Muzeju Đakovštine u Đakovu, stalni postav. Zadnji posjet: 17. 5. 2022.

tom slučaju ekavski oblik riječi „supostoji s ikavskom ili jekavskom riječju” (Čatić, 2007: 30). Naglasni se sustav Đakovštine sastoji od dugosilaznoga, kratkosilaznoga, dugouzlaznoga, kratkouzlaznoga i akuta. Sela Mrzović, Vrbica i Vučevci najviše govore novoštokavskom akcentuacijom, a u ostalim selima istočne Đakovštine očuvan je akut. Turski, njemački i mađarski jezik utjecali su na leksičku sliku Đakovštine „što je i za očekivati s obzirom na povijest prostora Đakovštine i migracije tijekom povijesti” (Čatić, 2017: 35).

3. Obred i običaj

Život i svijet naroda slavenskoga jezika obogaćen je prežiticima stare vjere kroz elemente narodnih običaja, tradicijske kulture i žive usmene predaje „Nema tu ništa poganoga, nego je to jedna dodatna dimenzija doživljavanja svijeta” (Katičić, 2017: 12). Do stare vjere dolazimo iz cjelina obredno-običajne kulture i usmenog pjesništva, cjelina koje su prožete kršćanstvom „koje su narodi slavenskoga jezika očuvali do dana današnjega, naprosto kao tradiciju, bez svijesti i znanja o tome odakle to potječe, što predstavlja i što znači... I prežitci stare vjere potpuno su prožeti njime” (Katičić, 2017: 13). Đakovo, kao prijestolnica Đakovačko-osječke nadbiskupije, dugi je niz godina oblikovalo živote svojih mještana i ostavilo neizostavan trag na čuvanje tradicije, arhitekturu i geografska obilježja. Unatoč tome, kršćanstvo nije uzrokovalo potpuno brisanje na spomen stare vjere jer „Narodu se ne može tek tako, odjednom, vladarskom odlukom, vjera otaca i praotaca iščupati iz duše” (Katičić, 2017: 14). Stara vjera i dalje živi kroz obrede i običaje koji su se štovali i koji se štiju na području Đakovštine, a cilj je ovoga rada osvijetliti mjesta na kojima su prepoznatljivi elementi mitskog kazivanja stare vjere kroz narodne obrede i običaje koji žive usporedno s kršćanskim. Potrebno je obrazložiti što znači obred i običaj, koja im je uloga bila u praslavenskom svjetonazoru, kako su izvođeni i predstavljeni danas, kroz koje elemente uočavamo poveznicu sa starom vjerom. Kroz prizmu sociologije obred podrazumijeva formalne radnje koje izražavaju sveto i vjersko značenje, također to mogu biti „rutinizirani postupci koji su važni za svjetovnu društvenu interakciju” dakle obredi „postoje i u svetim i u svjetovnim aspektima društvenog života”⁴. Funkcija obreda simbolične je naravi, tj. prožeta je značenjem koje se prenosi s generacije na generaciju običajem i tradicijom. S religijskog stajališta obred čine „ustaljene geste i verbalni obrasci kojima čovjek izražava svoj odnos prema svetomu”⁵ – pojedini obredi arhaičnih religija poput

⁴ obred. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Zadnji pristup: 24. 6. 2022. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=44627>>

⁵ Isto kao 4.

badnjaka, ivanjskih kresova i jurjevskih svečanosti „prešli su u folklor i običaje”⁶. Kako se navodi u djelu *Sveti trokuti* (2014) Vitomira i Jurja Belaja, obred se sastoji od mita i obrednog čina. Mit je sveti tekst koji se prenosi s koljena na koljeno, a radi potrebe očuvanja teksta i olakšavanja procesa prenošenja (u zajednici koja nema svoje pismo) – on je ostvaren u obliku pjesme (Belaj, 2014: 9). Tekst se nije smio mijenjati jer u tom slučaju gubi na učinkovitosti, tj. pravilno kazivanje *ob redu* uvjetuje uspješnost ostvarivanja željenog učinka. Pojam mita za ovaj rad važan je zbog pokušaja rekonstrukcije „jednog aspekta drevnog svjetonazora naših jezičnih predaka” (Belaj, 2014: 9), a sveti tekst, odnosno mit, nit je vodilja uz pomoć koje ćemo uspostaviti veze između obredno-običajne kulture koju pronalazimo u suvremeno vrijeme i vjerovanja naših predaka. Pojam običaja ne možemo razumjeti u potpunosti bez definiranja pojma tradicije, no definirati tradiciju nije laka zadaća jer je tradicija podložna promjenama (Pilić, 2011: 234). Tradicija se suprotstavlja „sociološkom pojmu *modernog društva*” (Pilić, 2011: 233) i pojmu modernizacije, a kao pojam označava prijenos znanja, običaja, vjerovanja s generacije na generaciju, tj. „kolektivnog iskustva društva važnoga za njegovu reprodukciju” (Pilić, 2011: 233). Upravo je taj *prijenos* ono što omogućava povijesni kontinuitet, a tradicija je „društveni proces putem kojega se postiže taj kontinuitet” (Pilić, 2011: 233). Običaj je ključni dio tradicije, a „pod običajem se poimaju utvrđeni obrasci ponašanja i vjerovanja bilo u svakidašnjici, bilo u razlikovanju svojstava jedne kulture od neke druge” (Pilić, 2011: 234). Običaji nam pomažu da razlikujemo jednu kulturu od druge, tvoritelji su kulturnog identiteta i „mogu vrijediti za jednu društvenu skupinu na određenom prostoru (npr. katoličku, pravoslavnu...) ili za sve članove društva” (Pilić, 2011: 234).

3.1. Uloga obreda u praslavenskom svjetonazorskom sustavu

Već spomenuti sveti tekst *mit* i obredni čin činili su skup saznanja koja su se pomno čuvala, ali pod utjecajem prevođenja gubila su na svojoj učinkovitosti: „mitska (se) predaja prenosi vezanom riječju, ona se može djelotvorno prenositi samo u istome jezičnom sustavu: prevedeni mitski tekst postao bi, doduše, razumljivim i govornicima drugih jezika, no prevođenjem u drugi jezik on gubi na svetosti i time na uporabivosti” (Belaj, 2007: 38). Navedeni su se tekstovi rasplinuli pod utjecajem vremena i prihvaćanjem kršćanstva, a slavenski su ih narodi napustili ili zaboravili tijekom srednjeg vijeka. U praslavenskom kontekstu možemo govoriti o svjetonazoru, a ne o vjerovanju i znanju odvojeno, jer je njihova „‘praznanost’ bila i znanost, i vjera, i pravo, i prirodoslovlje, i astronomija, i medicina ujedno” (Belaj, 2014: 12). Riječ je o

⁶ Isto kao 4.

kozmoškom ili mitopoetskom poimanju svijeta – čovjek se smatra sastavnim dijelom Svemira, bogovi su bili njegovi praroditelji, a svijet oko sebe razumijevali su kroz skup binarnih opreka. Najistaknutija je opreka *dobro : loše* koja je bila prisutna i kroz druge opreke poput *gore : dolje* (u kontekstu praslavenskog sustava bogova). Ruski filolozi Vladimir Nikolajevič Toporov i Vjačeslav Vsevolodovič Ivanov kroz znanstvenu su rekonstrukciju slavenskog obreda slavna načela starovjernih slavenskih vjerovanja „podijelili na Perunov i Volosov svijet, na gore i dolje, planinu i rijeku, na grom i zmaja/zmiju” (Vukelić, 2021: 338). Obred promatramo kao cjelinu koja se sastoji od tri elementa – osim obrednog čina i mita (svetoga teksta) imamo i misao kao spoznaju „o katastrofičnosti situacije i o zadatku” (Belaj, 2014: 25). Zadatak je prevladati katastrofičnost situacije, a taj se zadatak izvršava pomoću: obrednog čina koji prati, osnažuje i tumači mit (sveti tekst) (Belaj, 2014: 25). „Katastrofičnost situacije” zapravo je rezultat jednog od dvaju lica, aspekt svetosti. Prvi je aspekt poznatost, razumljivost, korisnost – ono što je pozitivno, dok je drugi aspekt tajanstvenost, opasnost, negativnost. „Prvi aspekt omogućuje nam sudjelovanje u obredu (jer znamo kako to treba raditi), povezivanje sa Svetim. Drugi predstavlja strašnu nepoznanicu, pa se od njega štitimo raznim zabranama, tabuima” (Belaj, 2014: 26). Praslavenska riječ **svętb* srodna je s riječima koje označuju *svjetlo*, a iz nje je izvedena i riječ *svijet*. Svijet promatramo kao jedinstven sustav vremenskih ciklusa koji imaju svoj početak i kraj u istoj točki (kružnica) – nakon kraja jednog ciklusa počinje novi, a sile kaosa i reda izmjenjuju se zajedno sa životnim vijekom jednog ciklusa. Kroz ciklus možemo promatrati dan, mjesec, godinu, eru – „na kraju Vremena će ono, što je stvoreno, propasti u kaosu” (Belaj, 2014: 27), a obred je vezivno tkivo koje tijekom ciklusa obuhvaća raščlanjivanje i ponovno pravilno sastavljanje, „on dovršava konačno raskrajanje stvorenoga i nakon toga ponavlja stvaranje” (Belaj, 2014: 27). Mitski, odnosno sveti tekst, veza je između činjenične i izvedbene zbilje: „obred ponavlja stvaralački čin, on postavlja sebe u sakralno središte svijeta... Stoga se u obredu združuju subjekt i objekt u jedan spoznajni krug” (Belaj, 2014: 28). Žrtva kao vrhunac obreda daje obredu glavni smisao: „Žrtva, izvorno krvna, namijenjena je, dakako, bogovima, no od nje blaguju i sudionici obreda... oni to moraju činiti, na to ih prisiljava jedinstvo sveukupnoga u tom svetom trenutku” (Belaj, 2014: 29). Leksički pojam *žrtva* u hrvatskom jeziku praslavenska je riječ **žbŕtva*, a **žbŕbcb*, odnosno *žrec* osoba je koja žrtvuje (**žbŕti* – žrtvovati). Žrec je onaj koji pjeva mitove i hvali bogove, a to zaključujemo prema vezi osnove riječi **žbŕbcb* koja je srodna staroindijskoj *grnati* koja znači *pjevati, hvaliti* (Belaj, 2014: 29). U hrvatski je jezik ova riječ došla posredovanjem ruskoga crkvenoslavenskoga jezika gdje označava poganskog svećenika, tj. to je riječ kojom su nekršteni Slaveni označavali svećenika svoje vjere. Za svećenika kršćanske vjere

upotrebljavala se riječ *popъ*, koja je prepoznatljiva za hrvatske glagoljaše, a koji su njome s punim poštovanjem oslovljavali kršćanskog svećenika. Riječ *pop* preuzeta je iz grčkog pučkog jezika gdje se javlja u obliku *pappās* (Katičić, 2017: 55, 56). Iz glavnog zadatka obreda proizlaze tri osnovne funkcije na temelju kojih se praindoeuropsko društvo raslojava na svećenike, ratnike i seljake. Tri su funkcije obreda prema djelu *Sveti trokuti* (Belaj, 2014.) religijsko-moralna funkcija (ostvarena pomoću mitova koji obrazlažu kako se ljudi trebaju ponašati), zaštitna funkcija (društvo se treba zaštititi od „katastrofičnosti situacije” – napadi neprijatelja) i gospodarska funkcija (obredima se osigurava rodnost i plodnost). U rezimeu ovog poglavlja naglasak je na vrijednosti obrednog čine jer iz njega možemo izlučiti vezu koja će nam pomoći dokučiti „središte života prvih zajednica koje su kročile na stazu ljudske povijesti, na samome početku ljudskoga roda!” (Belaj, 2007: 36), a tu vezu čini jezik koji je „u okviru obreda mogao preuzeti ulogu nekih drugih, starijih i jednostavnijih sustava komunikacije” (Belaj, 2007: 36). Obredni je čin „sadržaj, a ne forma”, mit „simbolizira riječima ono što je misao zamislila, a obrednim činom to želimo prikazati” (Belaj, 2007: 37) – a kroz ta dva lica slažemo mozaik svetosti i svjetonazora naših predaka.

3.2. Bogъ i svętb

Prije razmatranja suvremenih obredno-običajnih elemenata u kojima naziremo supstrat praslavenskog svjetonazora, potrebno je rasvijetliti temeljne termine *naše stare vjere*. U istoimenom djelu (2017.) Katičić navodi da unutar europskog okvira, izuzev Poljaka i Slovenaca, slavenska književnost počinje kao crkvenoslavenska. Stara vjera o kojoj govorimo svoje tragove ostavila je u jeziku, a otiske tih tragova možemo vidjeti i u hrvatskome jeziku, kako navodi Katičić: „Skupa sa slavenskim jezikom prevladala je i učvrstila se kod njih i stara slavenska vjera izražena i predavana od naraštaja naraštaju u obrednim pjesmama upravo na tom jeziku. Bila je neodvojiva od jezika” (Katičić, 2017: 25). U tom smislu korijeni riječi *bog* i *svet*, riječi s kojima smo danas vrlo dobro upoznati, sezat će od praslavenskog glasovnog oblika *bogъ* i *svętbъ*, čiji je indoeuropski glasovni oblik *bhagos* (gl. *bhađati* „dijeli”, „dodjeluje”, „daje”, a u staroindijskom jeziku imenica *bhagas* označava „blago” i „sreću”) i *k’wentos* (od tog indoeuropskog oblika je nastao i litavski *šveñtas* – „svet”). Praslavenski *svętbъ*, odnosno *svet* služi kao prijevod latinskog *sanctus* i grčkog *hágios* u *novoj vjeri*⁷

⁷ *Nova vjera* prema Katičiću (2017.) označava vjeru slavenskoga naroda nakon pokrštavanja. Za opis vjerovanja naših predaka ne trebamo koristiti oblik *poganstvo* i *pogani*, jer naši preci su imali svoj sustav vjerovanja odnosno *staru vjeru* koja stoji u opreci s izrazom *nova vjera*. Ova dva izraza leksički stoje u opreci, ali se međusobno upotpunjuju *nova vjera* preuzima i preoblikuje elemente *stare vjere* kako bi narodu približila nova vjerovanja i

(Katičić, 2017: 27-28). Trebala su proći stoljeća dvovjerja kako bi se kršćanstvo usadilo među naše pretke jer *naša stara vjera* nije bila nauk, doktrina, odnosno dogma, nego „doživljaj življenja, okoliša i zemljišta, ritma godišnjega kruga, klijanja, pupanja, cvata, bujanja, rasta, zrenja, sušenja, odumiranja i kočenja” (Katičić, 2017: 49). Iz rekonstrukcija koje su izložili Toporov, Ivanov, Katičić, Vitomir Belaj i Juraj Belaj da se zaključiti kako je riječ o „dva velika mitska ciklusa kao glavni religijski narativi koji su čvrsto povezani sa svim ljudskim religijsko-magijskim praksama u svakodnevicu, a koje oponašaju tu mitsku stvarnost” (Vukelić, 2021: 339). Stoljeća su trebala i da se obredi stare vjere preoblikuju (ili izobličie) kako bi postali običaji koji su lako probavljivi kršćanskoj instituciji pod čijom su (smo) vlasti, a neki od tih *bezazlenih* običaja su „ophodi, krijesovi, žetvene svečanosti na polju i gumnu, svadbeni običaji, karmine, poklade itd.” (Katičić, 2017: 49). Narod i dalje štuje običaje i rituale iz čije je pozadine vidljivo zajedničko podrijetlo: „starovjerni i pokršteni Slaven nisu dva različita čovjeka, dva različita identiteta, već je to isti čovjek koji se stalno mijenja, stalno preispituje i dopunjuje svoje iskustvo jastva, svoje vlastite religijske i magijske predodžbe” (Vukelić, 2021: 344). Nova i stara vjera nastavljaju se nadopunjavati jer se narod prešutno dogovorio s kršćanskim klerom „kako bi se našli na pola puta, da narod zadrži svoje običaje i rituale, ali da im cilj i svrha nominalno budu kršćanski” (Vukelić, 2021: 344).

3.3. Pjesma kao sredstvo očuvanja stare vjere

Za poredbenu metodu rekonstrukcije tekstova kroz razne verzije zapisane usmene predaje možemo zahvaliti ruskim jezikoslovcima, indoeuropeistima Vjačeslavu Vsevolodoviču Ivanovu i Vladimiru Nikolajeviču Toporovu. Pomoću njihove metode dolazi se do fragmentiranog praslavenskog svetog pjesništva iz kojega doznajemo bitne informacije o praslavenskom svjetonazoru (Katičić, 2017: 7-8). Usmena predaja folklorne književnosti krije nepresušne izvore poveznica sa slavenskim svjetonazorom. Da bi nešto bilo *ob redu*, moralo se kazivati na određen način uz uporabu određene intonacije, rime, stihova, stoga ne iznenađuje Katičićeva konstatacija da je „nova metoda rekonstrukcije tekstova, koja u usmenoj predaji folklorne književnosti umije prepoznati preoblikovane fragmente obredno utvrđenoga mitskog kazivanja, našla (je) time i prvorazredna vrela na kojima se može valjano utemeljiti proučavanje slavenskog poganstva i njegove mitologije” (Katičić, 1989: 46). Zašto je pjesništvo važno sredstvo očuvanja fragmenata praslavenskog svjetonazora? Odgovor na ovo pitanje vrlo je

običaje (jer kao što znamo, *ono strano i nepoznato* je i *opasno*, odnosno *negativno*, a to se dakako željelo izbjeći jer je cilj pokršenja Slavena njihovo prihvaćanje i prakticiranje nove vjere).

jednostavan: kako bi očuvali svoja vjerovanja, obrede i običaje tijekom pokrštavanja, Slaveni su utkali svoj svjetonazor u narodne pjesme i običaje. Žreci svoje znanje nisu tajili od ostatka naroda, štoviše, znao ih je cijeli narod koji je pretočio, a tako i sačuvao, svoju staru vjeru u pjesme, običaje, bajke, poslovice i zagonetke: „u svoje su pjesme kao ukras preuzimali dijelove obrednih pjesama i drugih obrednih tekstova koji su im se od čestog ponavljanja bili naročito usjekli u pamćenje i postali dio njihova svijeta... Čuvali su ih kao tekstove običaja koji nisu bili drugo nego preoblikovani obredi stare vjere” (Katičić, 2017: 66). Tekstovna predaja u kojoj su sačuvani fragmenti obreda stare vjere tematizira svadbene i žetvene običaje, ljetne ophode, pjesme božićnog motiva. Upravo kroz pjesme (i obrede) koje vežemo uz određene običaje Đakovštine pokušat ćemo proniknuti u praslavenski supstrat obredno-običajne kulture ovoga područja. Pjesma je svjedok koji svojim svojstvom iteracije ukorjenjuje vrednote stare vjere. U vremenu u kojem živimo malo se prostora ustupa tumačenju običajnih pjesama, često se njihov simbolizam podrazumijeva u svijesti zajednice, a sjećanja na njihova stvarna značenja su izbljedila. To ne osporava vrijednost teksta koji se usmeno iznosi i predaje; njegova je zadaća opstanak u pokrštenoj zajednici, a taj opstanak kroz vrijeme uključuje i preobliku, dodavanje i oduzimanje pod utjecajem vremenskog čimbenika. Bez prilagodbe ne bi mogao opstati, a svoju dobro utkanu ulogu ne gubi, već se ona skriva u podsvijesti pojedinca te ju je samo potrebno osvijestiti i na nju ukazati. Do podrazumijevanja simboličkog značenja folklornih pjesama (pjesama usmene tradicije) dolazi zbog prilagodbe samog teksta jer „junaci tih događaja nisu više poganski bogovi nego obični suseljani, Juraj, Ivo, Mara, ili povijesne osobe kao Ivo Karlović, ili pak kršćanski sveci poput sv. Jurja, sv. Ivana Krstitelja, sv. Ilije, Blažene djevice Marije, a u pojedinim slučajevima kršćanske božanske osobe Isus i Bog Otac” (Belaj, 2007: 47). Iz navedenog vidimo izvrstan primjer zajednice koja „službeno prihvaća drugu vjeru, a nastavlja živjeti prema obrascima stare. Prema van zajednica korespondira s jednim, a prema unutra s drugim sustavom” (Vukelić, 2021: 345) te obilježavanjem rođenja Mladog sunca na *mladom ljetu* izravno obilježavamo rođenje Isusa Krista, a na obredno-običajnoj razini, riječ je o štovanju rođenja Preunova sina Jarila⁸.

⁸ Uz Jarila veže se ideja proljetne plodnosti i seksualne moći čija je uloga izrazita u poljoprivrednoj sferi. Njegovo ime sastoji se od korijena jar- „koji se veže uz predstave o jaru proljetnom usjevu kao vrhunskom obliku javljanja stvaralačke moći koji osigurava vrhunac plodnosti, prinosa” (Tolstoj, Radenković, 2001: 237).

4. Početak godine

Kalendarski sustav prema kojemu godina počinje prvoga siječnja rezultat je prihvaćanja kršćanske vjere, a samim time i prilagodbe slavenskih naroda kao dijela europskih civilizacija. Prihvaćanje novog poretka unutar kršćanske kalendarske godine bilo je otežano jer se novi kalendarski sustav nije podudarao s drevnim mitovima koji su služili Slavenima da žive godinu u skladu s kozmološkim svjetonazorom u kojemu priroda i čovjek supostoje: „puk je te promjene teško prihvaćao jer je promjena kalendarskog sustava unosila nesigurnost u njegovo shvaćanje vremena koje se i dalje temeljilo na drevnim mitovima“ (Belaj, 2007: 164-165). Kozmološki svjetonazor podrazumijeva cikličnost svetog vremena – „svijet se svake godine obnavlja te su prirodne sile u ravnoteži. Kružno je vrijeme tako povezano i sa svetim vremenom u kojemu se događaju božanska djela” (Vukelić, 2021: 342). Nastupile su godine dvovjerja zbog snažne vjere Slavena u moć prirode i prirodnih sila koje su im bile od životne važnosti, „za tijek seljačke gospodarske godine ostala je i dalje nadležnom stara, na tom području kršćanstvu daleko 'nadmoćnija' seljačka vjera sa svojim obredima za plodnost“ (Belaj, 2007: 165). Kršćanstvo je nakon Milanskog edikta 313. godine uvelo blagdan Isusova rođenja i „još u IV. stoljeću počelo računati godine od blagdana rođenja Gospodinova, Božića, 25. prosinca. Prvi kršćani nisu slavili Božić“ (Belaj, 2007: 165). Za uspješno proširenje kršćanstva, zadaća kršćanskih svećenika bila je objasniti „seljaku kako treba zamišljati život u Kraljevstvu Božjem, pa i to kako da oblikuje svoje etičko biće da bi mogao koristiti Isusov spasiteljski čin“ (Belaj, 2007: 165). Poistovjećivanje blagdana i običaja kršćanstva s običajima koje su štovali seljaci približilo je kršćanstvo pučanstvu koje je slavilo dan Rođenja nepobjedivog Sunca, „stoga je Crkva jednome od velikih mitraističkih i pučkih praznika, danu Rođenja nepobjedivoga Sunca (Dies natalis Solis Invictis) kojega su slavili 25. dana dvanaestoga mjeseca u godini (u ono doba padao je na taj datum zimski suncostaj), suprotstavila blagdan Isusova rođenja“ (Belaj, 2007). Isusovim rođenjem obilježavao se početak nove godine stoga je pučanstvo drevne novogodišnje obrede koji su se slavili na Velju noć postupno prebacivalo na 25. prosinca, a „svjedoče o tome i ranije navedeni hrvatski izrazi letnica, litnica“ (Belaj, 2007: 166). *Velja noć (Velika noć)* ili *Veliki dan* nazivi su za posljednju noć stare godine i prvi dan nove godine: „Nakon pokrštavanja ta su se imena vjerojatno prenijela na Uskrs... u poganska vremena ovo je bio praznik koji je vjerojatno sličio Noći vještica” (Blažević Krezić i dr., 2022: 28). Prvi siječnja kao prvi dan u novoj godini uveden je gregorijanskom kalendarskom reformom, ali puk je do tada već navikao obilježavati drevne novogodišnje obrede na Božić: „stoga, kada god imamo pred sobom neki božićni običaj za koji možemo

pretpostaviti da potječe još iz pretkršćanskih vremena, moramo pomišljati na to da je tu prvobitno bila riječ o novogodišnjem običaju. Božić je, po svojim brojnim arhaičnim običajima i vjerovanjima, u svojemu starijem sloju poganska Nova godina“ (Belaj, 2007: 166). Slaveni su početak nove godine obilježavali u proljeće, a to nam potvrđuje „tzv. interkalarni, prijestupni mjesec koji je služio za usklađivanje dužine lunarne (mjesečeve) godine sa solarnom (sunčevom)“ (Belaj, 2007: 164). Prijestupni su mjesec umetali svake treće godine prije ožujka, poslije ožujka ili nakon prosinca ili siječnja (Belaj, 2007: 164). Kako bi omogućili što lakšu prilagodbu kršćanstvu, obredi i običaji koji su vezani uz proljetno razdoblje, tj. početak nove godine poput blagovanja mladog luka, janjaca, svježeg sira, jaja, obredi prvih plodina, nisu nikako mogli biti štovani u prosincu. Njihovo štovanje preneseno je na Uskrs: „rečeno znači da se ostaci, ulomci drevnih poganskih novogodišnjih obreda i obrednih tekstova mogu očekivati u običajima raspoređenim u velikom vremenskom rasponu od početka Došašća do poslije Uskrsa“ (Belaj, 2007: 167). Radoslav Katičić rekonstruirao je i analizirao fragmente praslavenskih i baltičkih obrednih, mitskih tekstova prema kojima „na Jurjevo dolazi iz zemlje mrtvih bog vegetacije i rodnosti“ (Belaj, 2007: 167).

4.1. Uskrs

Riječ Uskrs u svom primarnom kršćanskom značenju označava dan na koji obilježavamo uskrsnuće Isusa Krista. Riječ Vuzam/Vazam također se koristi u hrvatskom jeziku za imenovanje dana kada slavimo uskrsnuće Isusa Krista (kajkavci, čakavci, nekada štokavci), a izvedenica je od glagola vazeti tj. praslavenski **vъzematī*. Riječ Vazam (v(a)zeti meso) u opreci je s riječju Pust (pustiti meso) koja označava razdoblje uskršnjeg nemrsa. Praslavensko **vъzeti* znači i započeti: „ostanemo li kod pretpostavke da je Uskrs zamijenio praslavensku Novu godinu, onda nije posve nemoguće da riječ Vuzem/Vazam u sebi nosi trag pretkršćanskog naziva za početni dan godine“ (Belaj, 2007: 174). Velikim danom Uskrs zovu istočni Slaveni, Ukrajinci, Bjelorusi, Rusi, ali i Bugari, Makedonci i istočni dio Srba, dok katolički Slaveni (osim Hrvata i dijela Slovenaca) koriste naziv Velika noć. Odabir naziva Veliki dan jezikoslovci su pripisali bizantskom utjecaju (grč. *megale hemera*, „veliki dani – Veliki tjedan“), ali kod katoličkih Slavena dolazi do promjene: „Bizantski je utjecaj ovdje vrlo slabo vjerojatan, a posebice smeta promjena dan>noć“ (Belaj, 2007: 175). Praslavensko **velъ* (svečani oblik pridjeva **velikъ*) nalazimo u nazivu Velja noć koji su kajkavci koristili za Uskrs. Vitomir Belaj u djelu *Hod kroz godinu* (2007.) zaključuje da je „Velja noć“ naziv nastao grčkim utjecajem i znači „Uskrs“ „ili je sintagma 'Velja noć' bila poznata već u praslavensko, pogansko doba kao ime nekoga nama danas nepoznatog proljetnog praznika (možda Nove godine) pa je

preneseno na spomendan uskrsnuća Isusova“ (Belaj, 2007: 176). Običaj bojenja jaja (koji danas isključivo vežemo uz Uskrs, a nekada se taj običaj održavao i za Jurjevo, Prvi svibnja i na Božić) pruža mogućnost postojanja i Vazma i Velje noći. Naime, u Međimurju prvu nedjelju nakon Uskrsa (Bijelu nedjelju) nazivaju „pisanovilanička, pisanovelanička, pisanovihlanička (prema pučkoj etimologiji, vihlan 'bijela velika plahta')... Pisanovilanička ne može biti drugo do 'pisana Velja noć', dan za koji valja šarati jaja“ (Belaj, 2007: 175). Prema navedenom zabilježeno je supostojanje naziva Vuzem/Vazam za Uskrs, a „ime staroga blagdana, ako su ga htjeli zadržati, moralo je prijeći na najbliži manji blagdan, u ovom slučaju na Bijelu nedjelju. Zajedno s imenom, uz taj se dan onda povezao i običaj bojanja jaja“ (Belaj, 2007: 176). U tekstovima proljetnih ophoda iščitavamo elemente stare obrednosti. Karakteristična je smjena crvene i zelene boje: „u nizu blagdana u godini, kojih slijed jednoga za drugim dojmljivo ilustrira protok vremena, jasno crvena boja stoji prva, a poslije ju smjenjuje zelena“ (Katičić, 2017: 181). Pisanice (pisan – „šaren“) tradicionalno su i u Đakovštini crvene boje: „kod pisanica, što je sveslavenski običaj, i po svemu sudeći i praslavenski, prevladava crvena boja“ (Katičić, 2017: 181). Jaja se kuhaju u ljuskama luka, tj. u lukovini nakon čega poprimaju crveno-smeđu boju. Prije kuhanja jaja, djeca beru mladu travu s intrigantnim uzorkom lista koja se potom pere i veže na jaja: „ako hoće, da kakov cvět naslikuju na jaju, to ga s nekom vještinom nuz jaje priljepe... Čim se okuha ostane istog cvěta na jajetu 'facsimile“ (Ilić Oriovčanin, 1846: 122). Ostale su tehnike ukrašavanja jaja na ovom području svilopis (ukrašavanje voskom) i vezenje jaja (tehnika oplitanja vunicom – *krpana* tj. *vezena* jaja).

4.1.1. Uskrsni običaji Đakovštine

Cvjetnica ili *Velika nedilja* označava početak uskrsnih običaja, pa tako i na području Đakovštine. *Velika nedilja* zanimljivo je ime za Cvjetnicu jer spaja praslavenski svečani oblik pridjeva **velikъ* – **velъ* i riječ воскресение koja u ruskome znači „svaki dan u koji se u liturgiji slavi Uskrsnuće Gospodnje... znači (i) 'nedjelja' i nema nikakve neposredne veze s imenom uskršnjeg blagdana“ (Belaj, 2007: 174). Toga se dana tradicionalno na blagoslov nose maslinove i palmine grančice kako bi se obilježio Isusov svečani ulazak u Jeruzalem, a nakon blagoslova, grančice se nose kućama i odlažu na vidljivo mjesto jer po vjerovanju imaju zaštitnu moć. U narodnoj kulturi blagdan Cvjetnice slavi proljetno buđenje prirode, vegetacije (Tolstoj, Radenković, 2001: 572). Tako se na dan Cvjetnice ističu vjerovanja u moć vode, cvijeća, zelenila. Ime ovog blagdana ističe prekršćanski podtekst koji se nazire u pozadini kršćanske interpretacije i utjecaja, ono govori da se u podtekstu nalaze drevni proljetni obredi koji slave buđenje prirode. Običaj umivanja u cvjetnoj vodi na Cvjetnicu održava se u šokačkim

obiteljima u Đakovštini, a rasprostranjen je i po drugim dijelovima Hrvatske i slavenskog svijeta. Prema vjerovanju, umivanje u vodi u koju je potopljeno proljetno cvijeće ima moć zacjeljivanja, donosi zdravlje i blagostanje⁹. Nakon što su se umili u cvjetnoj vodi, ukućani proljetno cvijeće/mlade grančice nose u crkvu na blagoslov. Posvećene grančice obično su grančice vrbe, cica-mace ili drijenka. U graničarskim selima Đakovštine zabilježeno je vjerovanje u magijski učinak posvećenih grančica: „One se nose kući i zatiču za svetu sliku ili stavljaju na rog nekog gospodarskog objekta kako bi sačuvali kuću od vremenskih nepogoda i grmljavine” (Uzelac i dr., 2014: 59). Na Veliku subotu običaj je da žene u svečanom ruhu nose košarice sa šunkom, jajima, mladim lukom, hrenom, domaćim kruhom i dr. na posvetu u crkvu. Sve su to darovi prirode i čovjekova truda što se vežu uz božanski prostor boga Volosa/Velesa. Nakon posvete jelo nose kućama i imaju kratki objed posvećenog jela. Ostatak se sprema i objeđuje na Uskrs.

5. Ljelje

U proljeće narodna usmena književnost bilježi teme ljubavi, svadbe i plodnosti¹⁰. Pripjevi spominju Ivu, Ladu, Ljelju. Lado se spominje kao slavenski bog ljubavi i tumačen je pretežito kao muško božanstvo: „Prvi je u nas, koliko mi je poznato, o praslavenskom 'bogu' Ladu pisao Pavao Ritter Vitezović godine 1703. ili 1704. u svojemu djelcu o roditeljima kralja Ladislava“ (Belaj, 2007: 297). Belaj se u djelu *Hod kroz godinu* (2007.) također poziva na Matiju Petra Katančića koji „je riječ *lado* etimološki povezao s hrvatskim riječima *vlast*, *vlada*, *ladanje*, pa bi po tomu Latobius/Lado bio 'bog koji ima moć“ (Belaj, 2007: 299-300). Franjo Ledić u djelu *Mitologija Slavena* (1969.) u desetom poglavlju opisuje božicu Ladu. Slavenska božica ljeta Lada bila je štovana u svim slavenskim zemljama. Muško božanstvo Lado Slaveni su poznavali kao mladog boga mladog sunca (stari bog bio je Gromovnik, a mladi Sunce). Tumačenje Lada/Lade tema je kojoj valja pristupiti s oprezom. Zazivi *Lada* ili *Lado* koji se pojavljuju u

⁹ Zanimljivo je vidjeti na koji je način običaj umivanja u cvijeću na Cvjetnicu upotpunjen kršćanskom simbolikom na stranicama Hrvatske katoličke mreže, gdje se vodi pridodaje atribut *andeoska*, a priložena je i stara molitva koja se treba izgovarati: „Umivam se, dragi Bože, u cvijeću, i molim te za svoju sreću. Molim se svom anđelu čuvaru, koji se umi u cvjetnoj vodi, da me, Božja ljubav preporodi!“. Dostupno na: <https://hkm.hr/zanimljivosti/obicaj-umivanja-u-cvijecu-na-cvjetnicu/>. Zadnji pristup: 13. 9. 2022.

¹⁰ Među sačuvanim obredima slavljenja proljeća u Đakovštini (Vrbica) sačuvan je i običaj da mladići dovoze iz šume mlado stablo graba s krošnjom pod nazivom „filiparka“ o danu Sv. Filipa i Jakova (3. svibnja). Postavljanju i uklanjanju stabla nazoče djevojke i drugi mještani uz kolo i pjesmu (Šalić, 2017: 288). Sličan običaj postojao je i dalje u Slavoniji pod nazivom „filipovčica“, o čemu svjedoči svećenik i etnograf Josip Lovretić u svojim pripovijetkama i etnološkoj studiji *Otok* (Vinkovci 1990.; pretisak 2016.) Filipovčica zapravo pripada skupini obrednih igara koje su se kao indoeuropska / (pra)slavenska baština sačuvala u Slavoniji do današnjeg dana (Lukić i Blažević Krezić 2014: 103).

ljetnim obrednim pjesmama mogu se dvojako tumačiti: „u tom smislu i naš znanstvenik Bratoljub Klaić (1980: 779) drži da je poimanje Lade božanstvom znanstveno opovrgnuto” (Blažević Krezić i dr., 2022: 26). U renesansi je poraslo zanimanje za svjetonazor Slavena što nije inherentno problematično, ali zahtijeva od čitatelja i znanstvenika određenu razinu kritičnosti prema dostupnim podacima. Blažević Krezić i dr. u *Leksikonu slavenskih mitoloških bića* (2022.) jasno postavljaju okvire poimanja običaja koji spominju Ladu: „Pripadajući običaji doista imaju preko nekoliko elemenata pretkršćanskih vjerovanja, no jednostavno izmišljanje bogova na temelju naziva običaja ne smatra se valjanom metodom za rekonstrukciju izgubljenih vjerovanja” (Blažević Krezić i dr., 2022: 26). Prema navedenom, u ovom poglavlju istaknut ćemo elemente pretkršćanskih vjerovanja u običaju ophoda ljelja. Sunce kao izvor energije, plodnosti i roda ima važnu ulogu u kozmološkom ili mitopoetskom poimanju svijeta jer bez njega nema života. Čovjek uviđa da su rađajuće prirodne sile razlog njegova opstanka, stoga se Ledi i Ladi utječu svi: „posebno su se utjecali Ladi sretno ili nesretno zaljubljeni, kao što i oni koji su željeli roda i ploda” (Ledić, 1969: 165). Ladarice su djevojke koje su išle u ophode selom od Đurđeva do Ivanja¹¹, a njihov ekvivalent su ljelje. Prema legendi koja seže iz vremena opsade Turaka, gorjanske su se djevojke prerušile i „s kosama i vilama u ruci udarile na Turke“ (Njikoš, 1998: 57) koji su se uplašili jer su mislili da su one duhovi pobjegli iz Gorjana. Seoska učiteljica Lucija Karalić opisala je ophod ljelja u selu Gorjani kraj Đakova. U ophod, na Duhove, djevojke (kraljice) odjenu se u svileno raznobojno ruho „te lijepo izvezene 'čenjarnje oplečke' sa svilenim zlatom vezenim rukavima“ (Njikoš, 1998: 57). Vrat im krasi marame, a na prsa stave dukate. Djevojke koje su u ulozi kraljeva na glave stavljaju prepoznatljive muške šešire ukrašene ogledalcima i cvjetovima „s kojih se spuštaju do leđa raznobojne svilene vrpce. 'Kraljevi' nose u desnoj ruci sablje, a drže je zetinarkom maramom“ (Njikoš, 1998: 57). Uz djevojke ide nekoliko seoskih momaka koji prikupljaju darove koje seljani daruju ljeljama. Svako dvorište zahtijeva prigodnu pjesmu, ovisno o domaćinima koji dočekaju ljelje ispred kuće. Dok prolaze selom, ljelje pjevaju sljedeće stihove:

Mi idemo, ljeljo, mi idemo kralju ljeljo,
od dvora do dvora, od dvora do dvora, ljeljo.
Mi idemo, ljeljo, u polje Smiljevo.

¹¹ Osim naziva ladarice i ljelje, postoje i vesnjanke ili kolede (Ledić, 1969: 171).

Mi idemo, ljeljo, priko na Dunavo...
Paun dolom šeće, perje mu trepeće.
Majka Stipu viče, Stipa se odviče...

(Njikoš, 1998: 58)

Kod ulaska u dvorište prvo ulaze kraljevi, a zatim kraljice iza njih. Pjesme su prvi dio obreda. U djevojačkoj kući ljelje pjevaju o caru koji pije vino dok carica spava. Car zatim budi caricu, a ljelje traže da im daju neudanu *seku*.

Mi idemo, ljeljo, od dvora do dvora
od dvora do dvora, ljeljo, do careva stola...
Đe car pije vino, ljeljo, a carica spava...
Car caricu budi, ljeljo, među oči ljubi.
„Ustan'te carice, ljeljo, došle su kraljice.”
Ovdje nama kažu, ljeljo, seka neudana...
Il' je nama dajte, ljeljo, Il' je vi udajte...
Ajd, prošeci kralju, ljeljo...
Rastante se kralju, ljeljo...
Ajd, poigraj, kralju. ljeljo...

(Njikoš, 1998: 59)

U momačkoj i djevojačkoj kući ljelje kroz pjesmu traže da se momak oženi ili da ga daju njima da ga one ožene s *desnim kraljem* ili s *levom kraljicom*:

Ovdi nama kažu, ljeljo, momče neženjeno...
Il' ga vi ženite, ljeljo, Il' ga nama dajte,
da ga mi ženimo, ljeljo,
s našim desnim kraljem, ljeljo,
Il' s levom kraljicom, ljeljo...

(Njikoš, 1998: 59)

Traganje za neudanim pripadnicima zajednice i aktivno poticanje na združivanje nije ništa drugo nego oblik zagovora božici plodnosti Ladi koja će donijeti plodnost cijeloj prirodi i

čovjeku u njoj. U kraljevoj kući ljelje kroz pjesmu zazivaju 'kraljevu' majku da mu kuje ili kupi novu sablju jer se kralj umorio i polomio svoju:

Oj, kraljeva majko, ljeljo
izađi pred kralja, ljeljo...
Kralj se umorio, ljeljo, sablju polomio, ljeljo...
Il' mu novu kujte, ljeljo, il' drugu kupujte, ljeljo...
(Njikoš, 1998: 59)

Dođu li u kuću mlade snaše, ljelje pjevaju o snaši koja je pomela dvore, donijela vodu te darivala kralja i kraljicu:

Ovdi nama kažu, ljeljo, skoro dovedena,
skoro dovedena, ljeljo, al' je naučena.
Dvore je pomela, ljeljo, vode je donijela.
Vanjkuša redala, ljeljo, kralja je čekala.
Kralja i kraljice, ljeljo, lipo darivala...
(Njikoš, 1998: 59)

Djevojka koja mete dvore kralja i kraljice mitsko je uprizorenje opjevano u ophodu križarica „Jesi l' carske dvore mela, kijarežo, kijarežo, | il carici kiku plela, kijarežo, kijarežo” (Njikoš, 1998: 50). U drugom dijelu obreda kraljice istupe naprijed „dok 'kraljevi' prolaze s dvije strane i kada se sastanu lupaju sabljama. Poslije toga raširi se kolo oko gajdaša ili tamburaša, a ljelje pjevaju i pocikuju“ (Njikoš, 1998: 57). Darivanje slijedi nakon obreda i kola u kojem se pjeva:

'Aj, al' je lijepo pogledati ljelje, kad naprave
veliko veselje, kad naprave veliko veselje.
'Aj, žitno klasje otišlo u ljelje, 'aj ražulje se
za Ljeljama šulja, 'aj a stoklasa za jeljama kasa

(Njikoš, 1998: 57)

Spomen klasja nije slučajna, već je u ulozi zagovora dobre žetve¹². Žetva mora biti obilna kako bi se mogli što bolje pripremiti za svatovske svečanosti na jesen. Uspješnim zagovorom članova

¹² U mjestu Strizivojna i danas se održavaju žetvene svečanosti koje spadaju u ljetni ciklus praslavenske godine. Žetva je počinjala u zoru, kada se muškarci i žene (rodbina i prijatelji) okupe na imanju s kojeg polaze u polje. U

zajednice, Lada će omogućiti dobar urod i plodnost koju će uživati od ljeta do jeseni, a samim time omogućit će i uspješnu svadbenu svečanost. Osim pjesme, za ovaj običaj prepoznatljiva je obredna igra tijekom koje kraljevi izvršavaju naredbe iz pjesama koje pjevaju sve djevojke dok kraljice stoje na mjestu. Ako kraljevi sjede, kroz pjesmu im se naređuje da ustanu i prošeću. Kraljevi se zatim razdvoje u dvije kolone koje stoje oko kraljica, a dok pjevaju „Sastante se kralju, sastante se kralju, ljeljo!“, dodiruju se sabljama, formiraju kolo i pjevaju „Ajđ poigraj kralju, ajđ poigraj, ljeljo!“¹³. Običaj ljelja održava se na Duhove i na Duhovski ponedjeljak. Nakon oblačenja i okupljanja, ljelje idu na misu gdje sjede ispred oltara u prvim redovima, u formaciji u kojoj održavaju ophode, prvo kraljevi, zatim kraljice i momci. Nakon svete mise, ispred crkve ljelje plešu kolo uz pjesmu i pratnju tamburaša. Prepoznatljivi red obreda čuva se i unutar okvira kršćanskog utjecaja.

6. Ivanje u Đakovu

Ivanjski i jurjevski običaji povezani su na motivskoj razini. Kroz pjesme koje se pjevaju za vrijeme ivanjskih krijesova prepoznamo motive: Ivan sjedi ispod jablana, Ivan ima konja, Ivan dolazi s dalekog puta. Preobliku mitskih inačica vidimo i kroz jezik, a točan trenutak glasovne prilagodbe vidimo u obliku *Jurǎjъ* koji je postao sv. Juraj s kojim smo danas upoznati, a svoje korijene vuče iz grčkog oblika *Geórgios*. Prilagodba je, osim jezično, potpomognuta i činjenicom da se i Jarilov dolazak kalendarski podudara s kršćanskim svecem Jurjem (Katičić, 2010: 89). Sveti Juraj u katoličkoj ikonografiji prikazan je kao vitez na bijelom konju koji svojim kopljem probada zmaja/zmiju. Kao lajtmotiv provlači se važnost dolaska – dolazak sv. Jurja (prema legendi) označava spas kraljevine¹⁴, odnosno prema jednom od mnogih tumačenja, označava pobjedu Crkve nad poganstvom, a za običnog čovjeka, ratara, dolazak sv. Jurja znači početak radova izvan kuće (Belaj, 2007: 218). S jezične strane vrlo je lako uočiti i prihvatiti povezanost Jarila i Jurja, no priča se dalje razvija u smjeru jednačenja Jarila s Ivanom Kupalom

polje prvo ulazi najstariji kosac, a zatim ostali kosci. Iza svakog kosca ide žena *rukovedlja* koja srpom skuplja žito. Zadatak žena je bio pripremiti uzice od šaša, zobne i ražene slame za vezanje snopova prije odlaska u polje, a muškarci *vezači* su otkose koje im donesu *rukovedlje* vezali uzicama u snopove. S imanja u kolima išlo se u polje. Povezani snopovi slažu se u devetak, a dva devetka čine krst. Broj devet označava završetak djela - kraj ciklusa. Krst se potom prenosi u zaprežna radna kola. U folklornoj smotri *Žetvena večera* imamo priliku vidjeti vezanje snopova uzicama i slaganje u devetak: https://youtu.be/_xWeuMIAk8Q?t=331. Zadnji pristup: 20. 8. 2022.

¹³ Opisi plesova preuzeti sa stranice <https://macevni-plesovi.org/obicaji/ophod-gorjanskih-ljelja/>. Zadnji pristup: 18. 8. 2022.

¹⁴ Prema (osnovnoj) legendi, u gradu Cirenici (danas Cirenaika, Libija) djevice su se davale na danak zčaju. Došao je red i na kraljevu kći, no došao je Juraj koji je ubio zčaja da bi spasio kraljevinu. (Belaj, 2007: 214-216).

(Dalmacija, sv. Ivan Kupovac) i običajima koje vežemo uz Ivanje: „jednaki običaji, koji su u nekim pokrajinama značajni za Ivanje, pojavljuju se drugdje na neke druge dane – primjerice, na Uskrs, Jurjevo, Prvi svibnja ili na Duhove” (Belaj, 2007: 265). Juraj označava dolazak, a Ivan susret i uspostavljanje kontakta s Marom: „ivanjski tekstovi aludiraju na sklapanje veze između mladića i djevojke” (Belaj, 2007: 267). Blagdan sv. Ivana Krstitelja slavi se 24. lipnja, nekoliko dana nakon ljetnog solsticija. Obredi vezani uz Ivanje datiraju iz pretkršćanskih vremena, a neki od njih su preskakanje vatre, pravljenje vijenaca od cvijeća i puštanje istih u vodu, plesanje kola, pjevanje prigodnih pjesama. Gubljenjem vjerovanja u učinak ovih obreda, utjecajem pokrštenja i ostalih političkih događaja, gubi se i običaj slavljenja Ivanja u Slavoniji u 19. stoljeću. Pokušaj revitalizacije ovog običaja u Đakovu prisutan je u okviru manifestacije Đakovački vezovi. Do 2022. uspješno su održana dvadeset i dva Ivanjska krijesa, ali kao folklorna manifestacija. Na đakovačkim Ivanjskim krijesovima u uvodnoj riječi gledatelji su informirani o povijesti Ivanja i o praslavenskom značenju riječi *krijes*. U ovoj folklornoj manifestaciji razne kulturno-umjetničke družine nastupaju pjevanjem pjesama koje na motivskoj razini govore o praslavenskom svjetonazoru¹⁵, plešu kola (hodana kola), dok se uz ples i pjesmu uprizoruje pletenje vijenaca, vatra, preskakanje vatre. Djevojke nose nošnju i vijence u kosi, a kosa im je raspuštena ili upletena u pletenice.

6.1. Ivanjski krijesovi

Riječ *krijes* ima indoeuropski korijen **ker(A)-* koji znači *rasti, hraniti* (Belaj, 2007: 271). Sunčeva putanja dosegla je svoj vrhunac u solsticiju, a nakon njega očekuje se smanjenje i gubljenje sunčeve snage, stoga je paljenje vatre imalo ulogu pojačavanja sunčeve snage. Vatra je također imala iscjeljujuću zadaću, ljudi su se kadili na vatri. Paljenje krijesa u punini ljetne plodnosti imalo je i katarzičan učinak: „Temeljna misao čišćenja bila je odstranjivanje bogu mrskih bića iz tijela i duše. To se činilo skakanjem preko ognja, kupanjem na izvorima, vrelima i u svetim vodama, katkada i u toplim kupkama“ (Sučić, 2013: 130). Vatra nije bila samo simbol nego je bila i *sveta*, a to potvrđuje praslavenski izraz *svęť ognъ*. Mladi (oba spola) dan prije Ivanja idu u obližnju šumu po cvijeće (djevojke) i drvo (mladići). Luka Ilić Oriovčanin u djelu *Narodni slavonski običaji* (1846.) spominje kako se za ogrjev koristi smreka. Mladići također prave i suše lučeve ili baklje nekoliko dana prije Ivanja. Djevojke pletu vijence od cvijeća i uz

¹⁵ Pa tako imamo priliku čuti na snimci 21. Ivanjskih krijesova pjesme poput *Grad gradila bijela vila, Djevojka Mara tri vijenca plela, Oj djevojko daleko udana, Oj javore zelen bore* i dr. https://www.youtube.com/watch?v=fTDmIdyZikc&t=761s&ab_channel=M.C.-%C4%90AKOVOLIVE.
Zadnji pristup: 7. 8. 2022.

rad pjevaju prigodne pjesme. Vijenci se prave od cvijeća i paprati, uz koju se veže vjerovanje da ima posebnu moć i štiti od glavobolje cijelu godinu¹⁶: „Uzrok je pako taj, da budu oni, koji te vënce nose, kroz cëlu godinu od glavobolje prosti. Zato se i sutra dan njimi kite“ (Ilić Oriovčanin, 1846: 162). Na dan Ivanja krijes se pali predvečer. Najprije se pleše kolo, a zatim se preskače krijes. Mladići i djevojke u paru se drže za ruke i stoje jedni iza drugih. Prvi se par zatrči i preskoči krijes, nakon toga ide na zadnje mjesto u redu. Preskakanje krijesa ponavlja se deset do dvadeset puta (gdje ima više mladih, ponavlja se i više puta), a nakon toga se ponovno pleše kolo. Ivan koji je opjevan u ivanjskim pjesmama uspostavlja vezu s Marom.

Visoki jablan s granama,
pod njime Ivo boluje.
Nad njime majka jaduje:
Ustani sine Ivane!
Ne mogu majko ustati,
Ja moram mlađah umrijeti.¹⁷

Ivan se u pjesmi nalazi pod stablom, a iz ostatka teksta naslućuje se njegov kraj. Ivan sluti svoju skorbu smrt. Njegova smrt rezultat je nevjere.

Lipo ti je rano uraniti
U predzorje kad slavuji poje
Slavuj kliče da vodu miče
Il' na vodu ili na livadu
Na livadi bunar voda ladna
Na bunaru list papira piše
— da je curu obljubiti
Obljubiti pa je ostaviti.¹⁸

Obljubio je Maru, a ona će mu se osvetiti: „ogorčena nevjerom mladoga junaka, svojega muža, pokazala se kao nemilosrdna i smrtonosna osvetnica... postaje tako u daljnjem tijeku godine

¹⁶ U narodnoj medicini paprat se koristila kao sredstvo protiv bolova, pa tako i protiv glavobolje. „Nema sumnje da su Hrvati osnovne narodne medicine baštinili iz doba praslavenske zajednice. Prema etimologiji nekih ljekovitih biljaka možemo zaključiti da su Slaveni poznavali njihova farmakološka svojstva“ (Grmek, 1954: 49).

¹⁷ Pjesma preuzeta s videosnimke 21. Đakovačkih krijesova <https://youtu.be/FTDmIdyZikc>. Zadnji pristup: 17. 8. 2022.

¹⁸ Isto kao 14.

ubojita i strašna zatornica“ (Katičić, 2010: 307). Ime djevojke Mare iz usmene predaje nije slučajno odabrano. Ime Mara veže se uz praslavenski korijen *mer-* što znači *umirati*: „Temeljan je tu praslavenski glagol *merti*, *мѣрѣ* i od njega kauzativ *moriti* ‘činiti da umre’” (Katičić, 2010: 310). U Marinu, tj. Moraninu¹⁹ je imenu navještaj onoga što će se zbivati ostatak godine „od mlade božice vegetacije pretvara (se) u hladnu božicu zime i smrti te na kraju godine i sama umire” (Vukelić, 2021: 343). Mara ga ubija²⁰ iz ljubomore. Nakon Ivanja, vrhunca plodnosti i topline, priroda će venuti (umirati) i dolazi zima „u mitologijama vezanim za kult plodnosti smrt božanstva glavni je uvjet obnove prirode” (Vukelić, 2021: 343).

7. Perun, dodole, prpoše ili dojdole

Opreke se ne događaju samo na paraleli *novo : staro (nova vjera : stara vjera)*, nego i, kako je već spomenuto, neke su od najistaknutijih opreka u praslavenskom svjetonazoru *ispod zemlje : iznad zemlje, tamno : svjetlo, dolje : gore, nisko : visoko* (Belaj, 2007: 137). Pojmovi ispod zemlje, tamno i dolje vežu se uz svijet boga Velesa²¹, dok se pojmovi iznad zemlje, svjetlo, gore i visoko vežu uz svijet kojim vlada bog Perun. Dokaz o povezanosti pojmova s bogom Velesom i bogom Perunom vidimo i u urezanim „gromovim znacima” na „gornjim gredama drvenih kuća... Smješteni su na gornji rub kuće, u Perunovu sferu” (Belaj, 2007: 139). Na spominjanje boga Peruna nailazimo u istočnoslavenskim izvorima, a u indoeuropskom kontekstu Perun je bio bog svjetla: „lingvisti su kao praindоеuropsko ime boga koji udara gromovima rekonstruirali oblik *per(kw)u-no- (Gluhak, 1993). Iz toga slijedi da je predodžba o bogu gromovniku imenom **perunъ*, o kojoj svjedoče stari izvori, slavenska baština iz indoeuropskoga pradoba” (Belaj, 2007: 75), a tragove štovanja Peruna možemo pronaći i kod zapadnih Slavena. Perun, koji vlada prostorom iznad zemlje, svijetlim prostorom, gore gdje je suho, kod južnih Slavena štovao se kroz ophode dodola ili prpoša koje svojom pjesmom zazivaju kišu. Običaj dojdola zabilježen je 1967. godine krajem srpnja i ovjekovječen u već

¹⁹ Prema Gollneru stari su Slaveni vjerovali da „Kad čovjek stupi u proljeće svoga života, tad se oko njega bez prestanka vrti božica proljeća Lada i gleda da mu što više ugodni svojom ljubavlju” (Gollner, 1898: 82). Utjecaj božice proljeća je prolazan baš kao i godišnje doba, nakon nje čovjek biva izmoren od napora i neispunjenih nada i tako se bliži svome kraju: „i čovjeka počne sve više grliti hladna boginja Morana. Napokon ga ona i primi u svoje tamno i vlažno krilo” (Gollner, 1898: 82).

²⁰ U raznim verzijama pjesama Mara poziva braću da ubiju konja (koji se motivski podudara s Ivanom/Jurjem). Ubija ga strjelicama koje se mogu protumačiti kao Perunovo oružje (Belaj, 2007: 366-368).

²¹ Slaveni su se osim poljoprivrede bavili stočarstvom i njihovo štovanje Velesa/Volosa kao boga stoke jednako je kao i štovanje boga koji štiti usjeve (Vasiljev, 1928: 24). Uloga Velesa kao boga podzemlja, nizine, smrti, tame proizlazi iz sličnosti Velesovog imena i imena nordijskog deona Volzia, te naziva mjeseca koji se drži za mjesec mrtvih *velezumenis* – listopad (Vasiljev, 1928: 24).

spomenutom djelu *Đakovo je srce Slavonije* Julija Njikoša. Ophod dojdola odvijao se u Kešincima, a njegova je zadaća bila zazivati Dojdu, božicu kiše, u vrijeme suše: „sastala bi se ciganska mladež, od kojih bi jedno bilo pokriveno po cijelom tijelu bazgovim lišćem ili rogozom. Išli su od kuće do kuće i pjevali” (Njikoš, 1998: 61):

Naša Dojda moli boga
Naša Dojda moli Boga, oj DOJDOLE
da nam padne rosna kiša, oj dojdole...
Da porosi naša polja,
naša žita, oranice.
I orače i kopače
i po kući poslovače...
Našu marvu i janjiće,
naše krave i teliće.
Vinograde i voćnjake,
naša polja i pašnjake...
I podrume i rakiju,
našu kuću, Šokadiju...

U ovoj verziji pjesme Dojda moli boga jer je ona hijerarhijski niže od njega, ali ga jedina može umoliti za dar kiše. Dodola (ili Dojda) je niže žensko božanstvo u staroslavenskoj mitologiji koje proizlazi iz Mokoši²²: „ona (je) bila božica plodnosti, zemlje, vlažnosti te zaštitnica žena. Većina nižih ženskih božanstava i bića proizlaze iz ovoga vrhovnoga: i Lada/Lado, i Živa, i Dodola, i Vesna, i Baba Jaga, i dr.” (Blažević Krezić, i dr. 2021). Ovaj obred, čija je zadaća premostiti katastrofičnost situacija, čini spoznaja (misao) koja je dovela do nastanka ovoga obreda, a to je suša koja narušava usjeve, samim tim i opstanak naroda, obredni čin ophoda, čiji su ophodnici odjenuti bazgovim ili rogozovim lišćem, te tekst koji prati obredni čin. Zanimljivo je napomenuti kako se u mnogim slavonskim selima, a tako je bilo i u Đakovštini, od Velikog četvrtka do blagdana sv. Jakova slavio četvrtak kao Perunov dan (Jupiterov dan, *dies Jovis*). Šokci četvrtkom u znak zavjeta – da bi ljetina bila zaštićena od nevremena i tuče – nisu obavljali teške poslove i blagovali su mesnu hranu. Crkva se oštro protivila tom običaju,

²² Ime Mokoš sadrži u sebi korijen *mok* (a-oš- nastavak) koji bi trebao značiti ružan, gadan (Vasiljev, 1929: 28).

kako svjedoči i *Pismo o praznovjernom slavljenju Perunova dana* što ga je 1762. slavonskim župnicima uputio generalni vikar pečuškog biskupa Klima, upozoravajući ih da je taj običaj zabranjen kraljevskom naredbom 1750. godine. Unatoč tomu, ostaci toga običaja održali su se do danas u slavonskim šokačkim obiteljima (i) na području Đakovštine (Šalić 2017: 288).

8. Svadbeni obred

Odraze svadbenog obreda praslavenskih božanstava vidimo, osim kroz običaje, i kroz svadbene pjesme u kojima je opisan sam obred: „to je zato što je svaka ljudska svadba ponavljanje one svete i od nje crpi svoju svetu silu... Svetost svadbe djeluje tako da na svijet u kojem se mi krećemo, stvara nove odnose u njem, može se na taj način i iskoristiti” (Katičić, 2017: 183). Kada govorimo o svetosti svadbe, zapravo govorimo o Perunovoj djeci – sinu Jarovitu (Jarilu) i njegovoj sestri Mari (Morani). Perun dakako ima mnogo djece „kao što je na nebu mnogo zvjezdica”, ali Jarilo i Morana su imali važnu ulogu u životnom, godišnjem, ciklusu Slavena i oni se vežu uz mit „o godišnjoj rodnosti i pomaganju zemaljske darežljivosti” (Katičić, 2017:165). Njihov odnos pokretač je rodnosti unutar godišnjeg ciklusa, „To se naziva muško-ženskom epifanijom, odnosno štovanjem božanskog para koji je sparen u svetom braku, hijerogamiji, koji je, osim plodnosti i rodnosti, posljedično i religijsko-pravni temelj svakoga ljudskog braka” (Vukelić, 2021: 342). Riječ je o odnosu koji svoju snagu i utjecaj crpi iz incestuoznosti koja se kroz godine željela prikriti, odnosno, poetska kazivanja željela su se „očistiti od te krivnje, pa su stvorene razne poetske strategije kojima se priča o toj svadbi brata i sestre potire i predaja o rodoskrvnoj vezi mladih božanstava svakoga zazora” (Katičić, 2017: 165-166). Sveti mit svadbe povezan je s proljetnim obredima plodnosti. Perun i Mokoš imaju devetero ili desetero braće, odnosno „njegova kći Mara, ima devetero ili čak desetero braće. To je motiv duboko ukorijenjen u slavenskoj predaji i susreće se u raznim krajevima i u raznim kontekstima” (Katičić, 2017: 167-168). Prema Katičiću (2017.), mladoženja Jarilo dolazi iz daleka, karakteristično je da je prehodao velik put, a dočekuje ga Mara. Hod je važan motiv koji predstavlja trajnost, opterećenje i on „posve iscrpljuje mladog hodača” (Katičić, 2017: 169). Jarilov hod zapravo pokreće svijet: „Urod žita, životno važan za ljude, moguć je samo u vezi s Jarilovim *hodom*. Tako se pjeva u jednoj ophodničkoj pjesmi: „*kuda Jura hodi, tud polje rodi*” (Katičić, 2017: 169). Jarilovo je odredište „zeleni lug pod Perunovim *gradom*²³” (Katičić, 2017: 170) u kojem živi sestra Mara i iščekuje ga. Mara se spušta u lug, a potvrdu da njihov

²³ *Grad* u ovom slučaju ne znači *lat. burgus*, nego ograda, odnosno vrt koji je ograđen, pa se prema tome Mara šeće po ograđenom vrtu (usp. Katičić, 2017: 172).

odnos, njihova svadba, ima značajnu ulogu u godišnjem ciklusu pronalazimo u informaciji da se Mara pretvara u pticu kukavicu koja u ljetnom vremenu zna svojim pjevom obogaćivati polja. Ovaj događaj potvrđuju i jurjevske ophodne pjesme s područja Turopolja. Dakako, Jarilo se tijekom vremena izjednačio sa svetim Jurjem. U Đakovštini se u selu Ivanovci za vrijeme jurjevskih/đurđevskih ophoda pjeva:

Đurđevska kišica sitno rosila²⁴,
djevojka kišobran širom rastrla.
„Kišo kišice, man' se curice,
ej, bolje padaj, da nam žito zre²⁵!”
Djevojka sadila zelen vinograd,
lozicu nosio za njom momak mlad.
„Vručina je ta”, veli momak mlad,
„ej, bolje ajmo pod orej²⁶ u 'lad!”
(Ivanovci, Slavonija)²⁷

Iz navedenih stihova vidimo da Juraj donosi kišu koja će pomoći urodu žitnih polja, a djevojka (Mara) otvorila je kišobran kako bi se zaštitila od kiše koja će postupno sve jače padati kako bi osigurala što bolji urod. Pri kraju joj momak (Jarilo) predlaže da idu pod stablo oraha u hlad. Spomen stabla i odlazak u hlad ima, za potrebe slavenske mitologije, jedno dublje značenje. Naime, kako smo spomenuli, Jarilo se vraća kući ocu Perunu, a „kuća” Perunova nalazi se na drvetu svijeta (*arbor mundi*), odnosno Perunov dvor nalazi se u krošnji, *gore*. Kao i po običaju s područja Đakovštine, ostala su braća Marini djeveri: „praslavenska riječ *děverь* znači muževa brata nevjesti. To je čvrsta indoeuropska baština u praslavenskom rječniku. Vlastita su pak braća nevjestini djeveri ako joj je mladoženja brat” (Katičić, 2010: 170). Još jedan motiv svete

²⁴ Nakon kiše u vremenskom razdoblju od travnja do lipnja, tijekom jurjevskog vremena, uz živicu, rubove šuma, uz stabla hrasta, bukve, breze i lijeske, kao Velesov/Volosov dar, rastu ukusne i hranjive gljive đurđevke ili đurđevače. Gljiva se pojavljuje kao čest motiv na krpanim ponjavama koje imaju važnu ulogu u slavonskim svadbenim običajima. Motiv gljive na ponjavama je „prikazan u presjeku – rentgenski, te stapka i klobuk gljive neodoljivo podsjećaju na muški i ženski spolni organ, odnosno njihovo spajanje u ritmu snošaja, jer se pravilno smjenjuju gljive razdvojenog klobuka i stapke, s onima u kojih je stapka duboko zarivena u klobuk” (Toldi, 1999: 58). Ponjave ukrašene simbolima poput gljive, jabuke ili pijetla kriju želje i nade žene koja je ponjavu ukrasila tajnim intimnim pismom i u nju utkala sve svoje žudnje. Takvim ponjavama pokriva se bračna postelja s ciljem da se utkane želje ostvare.

²⁵ zrije

²⁶ stablo oraha

²⁷ Institut za etnologiju i folkloristiku: *Povodom Jurjeva* <https://www.ief.hr/novosti/povodom-jurjeva/> . Zadnji pristup: 15. 4. 2022.

svadbe koji ne smijemo zanemariti jest motiv zlatne jabuke. Zlatna jabuka, odnosno darivanje zlatne jabuke, znak je kojim Mara odabire Jarila za svog zaručnika, a „u tekstovima usmene predaje pokazuje se kao okrugla munja, najubojitije od Perunova oružja” (Katičić, 2017: 191). Na prostoru cijele Slavonije, prema tome i na području Đakovštine, prilikom obilježavanja crkvenog goda tj. *kirbaja* u ponudi licitara mogle su se pronaći ušećerene jabuke na štapiću prepoznatljive crvene boje koja se dodaje *špinovanom* šećeru, a jabuke su momci kupovali curama koje im se sviđaju te su tako neposredno sudjelovali u obredu zavođenja i odabira čiji je krajnji cilj ženidba (plodnost, prokreacija). Ušećerene su jabuke i danas u ponudi licitara što je pokazatelj svestremenosti drvnog običaja, no kroz vrijeme izgubila su se obilježja obreda zavođenja²⁸. *Jabuka* je poseban vez (u obliku romba) kojim su se ukrašavali ponjavci, ćilimi tj. vuneni prekrivači koji se nalaze u tradicionalnim šokačkim sobama. Ponjavci su se stavljali u kola prilikom odlaska na vjenčanje (mlada sjedi na ponjavcu kada je svatovi voze mladoženji u novi dom), prebacivali su se preko jastuka na kojima sjede mlada i djeveruša. Ponjavce imaju šokačke obitelji u cijeloj Đakovštini, a unatoč utjecajima turskih ćilima, i dalje je na njima vidljiva slavenska ornamentika (Dević, 2021: 4-6). Jabuka je simbol plodnosti koji Jarilo zatim „tače u ravno polje i time sudjeluje u pokretanju ciklusa godišnje rodnosti”, a upravo je ta razmjena jabuke „nedvojbeno izdanak iste usmene predaje pretkršćanskog obrednog pjesništva” (Katičić, 2010: 198). Također, u običajima Đakovštine u pograničnim selima (Mrzović, Vrbica, Đurđanci, Budrovci, Piškorevci, Strizivojna, Novi Perkovci, Dragotin, Lapovci, Trnava) i u Gorjanima spominje se grana koju mladenci dobivaju od kumova (dakako, na popisu darova se još nalazi i pečeno prase te košara biranih kolača), a upravo nam je ta grana važna jer se na njezinu vrhu nalaze crvene jabuke. *Grana* mora biti i posebnog oblika, „rašljasta, pravilna grančica s 3 ili 4 kraka i učvrsti se na drveni kolut” (Uzelac i dr., 2014: 17, Uzelac i dr., 2016: 60; vidi i Šalić 1990: 98, Šalić 2017: 288), to je zapravo drvce koje je okićeno na poseban način²⁹, a upravo jabuka „što pada sa stabla i kotrlja se ne potiče samo rodnost polja i vinograda, nego i plodnost ljudskoga braka” (Katičić, 2010: 212). Potvrdu ove interpretacije imamo i u baltičkoj predaji u kojoj je zlatna jabuka koja se kotrlja „motiv vezan uz nebesku svadbu božje djece” (Katičić, 2010: 227). *Grana* odnosno *drvce* koje predstavlja *drvo svijeta*

²⁸ Podatak zahvaljujem prof. dr. sc. Milici Lukić.

²⁹ Na ostalim grančicama drvca mogu se pronaći ostali ukrasi poput bijelog papira, malih hrvatskih zastavica, „nizovima na konac nanizanih pucanki”, malih licitarskih srca, kolačića, pa čak i lutke obučene u narodnu nošnju, „Grana bude visoka 70-80 cm. Granu licitiraju ili kako kažu *muntaju* tijekom večere” (Uzelac i dr., 2014:18) i ostali gosti ju pokušaju otkupiti ili čak ukrasti. Tako ukrašene grane gotovo da podsjećaju na „mit po kojem na dan svete svadbe, one božanske koje je svaka ljudska samo slika, drveće i grmlje potjera i prolizta dragocjenim suknom i platnom” (Katičić, 2010:257).

opisana je u „jako arhaičnom opisu... u hrvatskoj pjesmi s otoka Šipana” u kojoj se zapravo pjeva tom stablu „*Oj javore, zelen bore, | lijepo ti t'je ukraj vode! | Iz stabla ti voda teče, | iz grana ti čele lete, | a vrhom ti biser rađa* (HNP 6, 206, br. 94)” (Katičić, 2010: 217). Daljnjom interpretacijom Katičić zaključuje da je biser na vrhu grane jednak zlatnoj jabuci, odnosno jabukama na vrhu *grane* koju mladenci dobivaju u svadbenim običajima u pograničnim selima Đakovštine.

8.1. Veza križarica i svete svadbe

Preko zlatne jabuke dolazimo do groma i munje koje Katičić (2010: 217-219) pronalazi u srpskoj i crnogorskoj pjesmi:

Tablica 1. Munja i grom u narodnim pjesmama

Srpska inačica	Crnogorska inačica
<p>Oj, đevoјko, dušo moја³⁰, што си тако једнолика и у пасу танковита - кан Да с' сунцу косе плела, а мјесецу дворе меда? Ни сам сунцу косе плела, нит мјесецу дворе мела, ван стајала и гледала ђе се муња с громом игра. Муња грома надиграла двјема-трима јабукама и четирма наранчама.</p>	<p>Град градила бијела вила³¹ ни на небу ни на земљи, нег на грани од облака. На граду су троја врата. Једно врата од скерлета, друго врата од бисера, треће врата суhog злата. Што су врата од скердета, на та вила шћер удава. Што л' су врата од бисера, на та вила жени сина. Што су врата суhog злата, на та вила сједи сама.</p>

³⁰ „Oj đevoјko, dušo moја, | što si tako јednolika | i u pasu tankovita- | kan da s' suncu kose plela, | a mjesecu dvore mela? | Ni sam suncu kose plela, | nit mjesecu dvore mela, | van stajala i gledala | đe se munja s gromom igra. | Munja грома nadigrала | dvjema-trima jabukama | i četirma narančama” (Usp. Katičić, 2010: 217).

³¹ „Grad gradila Bijela vila | ni na nebu ni na zemlji, | neg na грани od oblaka. | Na грани su troја vrata. | Jedno vrata od skerleta, | drugo vrata od bisera, | treće vrata suhog zлата. | Što su vrata od skerleta, | na ta vila šćer удава. | Što l' su vrata od bisera, | na ta vila жени сина. | Što su vrata suhog zлата, | na ta vila сједи сама. | Vila gleda u oblake | Đe se munja s gromom igra, | mila sestra su dva brata, | a nevјesta s dva đevera, | a to mило vili bilo.” (Usp. Katičić, 2010: 218).

	<p>Вила гледа у облаке ђе се муња с громом игра, мила сестра су два брата, а невјеста с два ђевера, а то мило вили било.</p>
--	--

Na motivskoj razini to izgleda ovako:

Tablica 2. Motivska razina srpske i crnogorske inačice

Motivi srpske inačice	Motivi crnogorske inačice
(djevojka) plete kose suncu (djevojka) mete dvore mjesecu poriče obje radnje гледа игру муње и грома муња побјеђује	град на небу (градилa вилa) на грани троја врата на grimizna врата удaje кći на biserna жени sina на врата од суhog злата сједи сама гледа у облаке игру муње и грома

Motive slične srpskoj inačici pjesme pronalazimo u pjesmi koja se izvodi tijekom ophoda križarica, kako je to zapisao Julije Njikoš u djelu *Đakovo je srce Slavonije* (1998). Ophod križarica opisan u navedenom djelu, zabilježen u srpnju 1963. godine u Kešincima, zabilježen je i u Strizivojini, Tomašancima, Selcima Đakovačkim, Gorjanima³² (Uzelac i dr., 2016: 56). U ophod idu dva dječaka osnovnoškolskog uzrasta koji se sastanu poslijepodne u školi na dan Uzašašća, te idu od kuće do kuće pjevajući pjesmu, zazivajući kišu i rodna polja. Iza dječaka ide djevojčica koja nosi križ (križarica), a dječaci ispred nje obučeni „u gaće, rubinu i ‘frosluk’ predvode povorku, nose pletenu košaru od šiblja u koju će primiti darove od seljana” (Njikoš, 1998: 49). Tamo pronalazimo sljedeći tekst (Njikoš, 1998: 50):

³² U Gorjanima djevojčice su se odijevale u svečano ruho „svilom vezene rubine i oplećci, oko vrata posebne crvene marame te svileni plavi pregačevi. Obavezno su stavljale dukate. Kosa im je bila češljana primjereno starosnoj dobi” (Uzelac i dr., 2016: 56). Križ kojeg su *kijareže* ili križarice nosile u Gorjanima bio je „napravljen od raška koji se upotrebljava za motanje pređe s vretena u kanjуре. Rašak se umota u otarak koji je prešaran i ubjeran crvenom predicom” (Uzelac i dr., 2016: 57). Ogdalce se stavi na sred križa i ukrasi cvijećem (božur, ruža, perunika). U Gorjanima se pjevalo „Križarica križa nosi, kijarežo, kijarežo, | Križa nosi, Boga prosi, kijarežo, kijarežo, | Da nam dade rosne kiše, kijarežo kijarežo, | Da urode naša polja, kijarežo, kijarežo, | Da urode, da prerode kijarežo, kijarežo.” (prema Uzelac i dr. 2016: 57).

Oj Mandule, bile bule

Oj, Mandulo, bila bulo, kijarežo, kijarežo.
Što si tako ti podbula? Kijarežo, kljarežo.
Jesi l' carske dvore mela, kijarežo, kijarežo,
il carici kiku plela, kijarežo, kijarežo.

Nit sam caru dvore mela, kijarežo, kijarežo,
nit' carici kiku plela, kijarežo, kijarežo,
već sam stala pa gledala, kijarežo, kijarežo,
de se munja gromom igra, kijarežo, kijarežo.
Munja groma nadigrala, kijarežo, kijarežo,
dvima trima jabukama, kijarežo, kijarežo.

Iz navedenog dijela koji se pjeva u ophodu križarica³³ jasno se vidi da je motivski identičan srpskoj inačici pjesme u kojoj se spominje igra munje i groma, a ovdje se nalazi u kontekstu obreda kojim se zaziva kiša, plodnost i rodnost polja. Također, u selu Gorjanima zabilježena je i pjesma jednaka crnogorskoj inačici, no uz nju ne vežemo neki određeni običaj, to je pjesma koja se pjeva uz kolo³⁴. Munja koja je nadigrala *groma okruglog* je oblika kao *zlatna jabuka* (Katičić, 2010: 222), njezina snaga jedino može proizlaziti iz odnosa Jarila i Mare, tj. ona je pokretač *svete* svadbe jer ju Mara daruje Jarilu kako bi ga odabrala za svog zaručnika: „Jabuke i naranče kojima se igraju grom i munja nisu nego pjesnička slika za zlatne jabuke, a one su gromovite, predstavljaju nebeski bljesak” (Katičić, 2010: 217).

³³ U prvom dijelu ponavljanjem stihova opisuje se križarica koja nosi križ da polje urodi i ne polegne, popraćen zazivom „Kyrie eleison: Gospodine smiluj se!”. Drugi dio je upozorenje lastavici da ne leti i ne padne iznad polja jer će ju uloviti brat i prodati caru. Treći dio obraća se Ivanu, kojega se moli da donese vode da (Mandula) opere noge, nakon čega će ići među volove „da čujem što govore” (Njikoš, 1998: 49-50 i notni zapis digitalnog repozitorija Instituta za etnologiju i folkloristiku): [https://repozitorij.dief.eu/a/?pr=iiif.v.a&id=69759&tify={%22pages%22:\[95\],%22panX%22:0.503,%22panY%22:0.706,%22view%22:%22info%22,%22zoom%22:0.421}](https://repozitorij.dief.eu/a/?pr=iiif.v.a&id=69759&tify={%22pages%22:[95],%22panX%22:0.503,%22panY%22:0.706,%22view%22:%22info%22,%22zoom%22:0.421}). (Zadnji pristup: 1. 8. 2022.)

³⁴ Digitalni repozitorij Instituta za etnologiju i folkloristiku: [https://repozitorij.dief.eu/a/?pr=iiif.v.a&id=69759&tify={%22pages%22:\[281\],%22panX%22:0.503,%22panY%22:0.706,%22view%22:%22info%22,%22zoom%22:0.421}](https://repozitorij.dief.eu/a/?pr=iiif.v.a&id=69759&tify={%22pages%22:[281],%22panX%22:0.503,%22panY%22:0.706,%22view%22:%22info%22,%22zoom%22:0.421}). Zadnji pristup: 1. 8. 2022. Izvedbu pjesme i kola u sklopu kuda Drenjanci, Drenje možete pogledati na sljedećoj poveznici: <https://youtu.be/FTDmldyZikc?t=596>. Zadnji pristup: 4. 8. 2022.

9. Badnjak i Božić

Božićni običaji u Đakovštini počinju na dan sv. Barbare (4. prosinca) ili sv. Lucije (13. prosinca) kada se sije pšenica koja simbolizira obnovu života i plodnost, a njezino klijanje, rast, njezina gustoća i boja navješćuju kakva će u idućoj godini biti žetva: „opće je vjerovanje u hrvatskoj tradiciji da će ljetina biti bolja ako je pšenica, posijana na blagdan Svete Lucije, gušća i zelenija” (Dragić, 2015: 173). Vitomir Belaj u svom se *Hodu kroz godinu* osvrće na pjesme koje su pjevali koledari prilikom obilaska sela za Novu godinu. Riječ kaleda označava prve dane prvog mjeseca u godini, „isprva ožujka (o čemu svjedoče, kako je bilo rečeno, Calenda mars retromanskih Švicaraca), a kasnije siječnja, januarske kalende“ (Belaj, 2007: 181). Kaleda, iako označava prve dane prvog mjeseca u godini, „u južnoslavenskom koleda može značiti i upravo 'Božić', što se tu mora smatrati starim značenjem. Tako u bugarskom, a tragovi se toga nalaze u srpskim i hrvatskim narječjima“ (Katičić, 2010: 347), riječ je o predaji o rođenju Perunovog sina koji se rodio za Božić i Novu godinu³⁵. Slaveni su poznavali riječ koleda: „sjetimo se naime da polazišni (južnoslavenski) mit tumači kako su koledari gospodareva sina pronašli prema boru ispred kuće pa su ga odveli u podzemni svijet / carstvo mrtvih“ (Blažević Krezić i dr., 2022: 32). Običaj koleda i koledara njeguje se na jugu Hrvatske, a u ostatku zemlje pronalazimo naznake ovog običaja: „po Hrvatskom zagorju obilazili su donedavna sela božićni čestitari s glazbom, zvani kaledušnjaki (Gavazzi, 1988: 209)“ (Belaj, 2007: 182).

Na prostoru Đakovštine (Budrovci, Strizivojna, Trnava, Semeljci, Vrbica, Mrzović, Bračevci) običaj čestitanja Badnjaka/Božića zove se položaj. Položajiti idu dječaci mlađeg uzrasta, a ovaj običaj zabilježen je „i u Slovaka, Poljaka i Ukrajinaca. Polaznik je nazvan prema glagolu polaziti=obilaziti, pohađati“ (Dragić, 2010: 192). Nakon ulaska u kuću, položaj klekne kraj ulaznih vrata (u Kešincima sjedne na stolicu kraj ulaznih vrata, u Budrovcima klekne ispred vatre) i recitira:

Hvaljen Isus, čestitam vam Badnjak, Adama i Evu.

Kucilo se, macilo se, prasilo se, janjilo se, jarilo se, ždribilo se, kotilo se, leglo se.

Koliko ima na nebu zvezdica, toliko bilo u domu pilića.

³⁵ Nova godina se u selu Vrbici u starini nazivala i Mladi Božić. Obilježavala se među ostalim okruglim kruhom s ukrasima plodnosti koji nosi naziv „novoljetnica” (Šalić, 2017: 288). Jednak je običaj bio i u Mrzoviću (prema svjedočenju M. Lukić). U Selcima Đakovačkim također se pekla novoljetnica ili „ljetnjača” koja je bila podijeljena na četiri polja i ukrašena ukrasima plodnosti, jela se na blagdan Nove godine: „Mrvice bi dali stoci i živini” (Uzelac i dr., 2016: 63).

Tekst se mijenja od sela do sela, ovo je osnovni oblik. Postoji i zabilježen oblik teksta u kojem se spominje hrast: *Kucilo se, macilo se, telilo se, ždribilo se, plodilo se, rodilo se... sve vam zdravo i čestito bilo, pilići pod plast, a kobo na hrast*³⁶. Tijekom recitiranja, domaćica dječaka koji je položaj posipa kukuruzom, ječmom ili zobi, a nakon recitiranja domaćin ga dariva. Ako je položaj iz uže obitelji, oko vrata dobiva kobasicu, a ostali tipični darovi su bomboni, suho voće, a u novije vrijeme novac. Nesrećom se smatra ako djevojčica dođe prva u kuću čestitati Božić³⁷. Tijekom vremena ovaj se običaj izmijenio i danas uglavnom dolaze odrasli muškarci biti položajem, važno je samo da muška osoba prva dođe čestitati Božić, bez obzira na godine. Simboličnost prolaska kroz vrata i klečanje kraj ulaza možemo na motivskoj razini povezati s koledarima koji su prema Vitomiru Belaju, koji je opisao dolazak koledara na temelju ulomaka starih kolednica, zapravo podanici boga Velesa koji dolaze pred vrata, a zatim opisuju unutrašnjost dvora. Velesovi podanici otimaju Perunova sina i odvođe ga u Velesov podzemni svijet „gdje on odrasta lišen spoznaje da je Perunov sin. S Jurjevom, on izlazi konjolik na površinu donoseći plodnost i zelenilo, te ga se stoga naziva i Zelenim Jurjem“ (Blažević Krezić i dr., 2022: 31). Čest motiv u starim kolednicama je i hrast, dubec: „hrast je nerijetko atribut Gromovnikov, pa se Perunovo ime uspoređuje s latinskim quercus 'hrast' (u nas je ta osnova u riječi cer), a neki su ga i izvodili od njega“ (Belaj, 2007: 185). Postoji izravna veza između badnjaka i hrasta: „u hrvatskoj tradicijskoj kulturi dvije su vrste badnjaka. Jedna je kao grana hrasta (najčešće cera) kojoj nije lišće otpalo... U Pećniku kod Modriče u ranu zoru iz šume su se donosili badnjaci – tri grančice od kojih se jedna stavlja na kuću, a jedna ili dvije unesu se u kuću. Onaj koji donosi badnjake pred kućom viče: *Ej domaćine Badnjak u kuću, Isus u kuću...* Domaćica u posudu zamiješa žita, pšenice, zobi i baca na onoga tko unosi badnjak govoreći: *Rodilo ti po drvetu, po kamenu, rodilo ti po drvetu, po kamenu*“ (Dragić, 2010: 230). Iz opisanog običaja uočavamo vezu badnjaka – hrasta, posipanja žitaricama i zazivanja plodnosti³⁸. U Slavoniji, pa tako i u Đakovštini, druga je vrsta badnjaka³⁹ – „klada, panj ili

³⁶ Dostupno na: <https://www.sbonline.net/stari-slavonski-obicaji-na-badnjak-444>. Zadnji pristup: 31. 8. 2022.

³⁷ Zanimljivo je kako Luka Ilić Oriovčanin bilježi običaj položaja na dan sv. Barbare (4. prosinca) uz napomenu kako se žene ljute ukoliko im muškarac prvi dođe čestitati „jer vele, da će više orozovah nego kokoših biti one godine“ (Ilić Oriovčanin, 1846: 94).

³⁸ Veza hrasta, žitarica i plodnosti očita je i kroz ornamentiku đakovačkih nošnji. „Đakovačka ili paorska nošnja tipološki pripada tradicijskoj nošnji istočnoga nizinskoga dijela Hrvatske, a u kroju muške i ženske odjeće nazire se baština slavenkog podrijetla“ (Uzelac i dr., 2016: 47). Tradicionalno odijevanje u graničarskim selima opisala je etnologinja Zdenka Lechner - „graničarski tip nošnje vinkovačkog stila“ (Uzelac i dr., 2014: 35). Česti motivi na šamijama su hrastov list, žir, klas žita i dr. Šamija je izravni pokazatelj statusa udane žene, posebna marama koja se slaže na glavi uz pomoć iglica ukrašena vezom.

³⁹ Zanimljivo je da se u nekim mjestima Đakovštine (posve pouzdano u Vrbici, Mrzoviću, Semeljcima) za Božić pekao kruh s ukrasima od tijesta pod nazivom „badnjača“ (Šalić 2017: 287). Kruh je okruglog oblika, a ukrasi na njemu simboliziraju plodnost: sunce, mjesec, zvijezde, plug, orača... U ukrase se utiskuju zrna žita (prema

truplo stabla dugo od jedan do dva metra i debelo trideset do pedeset centimetara i dva manja komada drva“ (Dragić, 2010: 230). Klada, panj ili truplo stabla bili su od hrasta⁴⁰ ili cera. „Ukoliko nema tih drveća badnjaci su bili od graba, bukve, kljena, javora, bora, smreke, smokve, trešnje itd. Najčešće se pale tri badnjaka, ponegdje jedan, rjeđe dva...“ (Dragić, 2010: 230). Svaki badnjak predstavljao je nešto - kuću, stoku ili žito, a palio se na poseban način: „Badnjaci su se stavljali u vatru tako da je tanji kraj išao u vatru, a deblji je ostajao vani“ (Dragić, 2010: 232). Ukućani su pazili da se vatra ne ugasi cijelu noć.

9.1. Unošenje slame u dom

Na Badnju večer, glava kuće unosi slamu u kuću i stavlja ju obično u kuhinju ili *glavnu sobu* i domaćica ju škropi blagoslovljenom vodom. Stol je spreman za objed s prostrtim stolnjakom ispod kojeg se stavi malo slame, a djeca se tijekom večeri igraju i valjaju u slami. U selu Kuševac nešto je slame i pod stolom zajedno s posudom u kojoj se nalazi žito, kukuruz, ječam, zob u zrnju, lemeš i konjska oglavina (Njikoš, 1998: 104). Uz pomoć konjske oglavine slama se unosi u kuću u Trnavi. U Selcima Đakovačkim poslije večere sjedilo se na slami i pjevalo pjesme do polnoćke, dok bi u Kuševcu i Trnavi djeca spavala na posvećenoj slami. U Novim Perkovicima „Božićna slama se donese pred kuću i stavi u hodnik ili pod obližnji krov“ (Uzelac i dr., 2014: 56). Svim je selima zajedničko stavljanje slame ispod stolnjaka. Apotropejska obilježja slame, suhe stabljike žita, ječma, raži i zobi, nalaze se u vjerovanju da će osoba živjeti dulje ako izvuče dulji klas ispod stolnjaka. Na stolu se mogu pronaći i orašasti plodovi (zabilježeno u Budrovcima, a u Mrzoviću su orahe zamotane u svileni papiri stavljali na bor kao ukras⁴¹) kao još jedan simbol dobrog uroda pšenice: „Orasi kao krupno koštičavo voće simbol su krupnog zrna, tj. dobrog uroda žitarica“ (Dragić, 2010: 235). Slama kao gotov proizvod obilježava kraj godišnjeg ciklusa jer su žitarice koje su sazrele u ljeto prehranjivale obitelj cijelu godinu do novog ljeta. Počinje novi ciklus jer se ozima pšenica posijana u jesen razvija u tlu o Božiću i sprema se za proljetno nicanje kada će biti dovoljno gibko da snagom klice probije na površinu zemlje i upijati snagu sunca koje nakon zimskog solsticija (Božića) biva sve jače. U slavenskim predajama izlazak na površinu kao znak početka nove godine poistovjećuje se s Jarilovom mitskom pričom koja prati cikličnost godine. Nakon što ga

kazivanju M. Lukić). U Selcima Đakovačkim, Budrovcima „badnjaču“ nakon molitve glava kuće proreže na četiri dijela i raskoli na glavi muškoga djeteta (Uzelac i dr., 2016: 53).

⁴⁰ Nikola Sučić u djelu *Hrvatska narodna mitologija* (2013.) ističe da je hrast posvećen Perunu, a jasen Sutvidu (Svantovidu/Svevidu): „Kad bi povjetarac lelujavao njihovim granjem, a lišće u treptanju šušalo - vjerovalo se da se to zbiva božjom voljom“ (Sučić, 2013: 128).

⁴¹ Podatak zahvaljujem prof. dr. sc. Milici Lukić.

koledari otmu i odvedu Velesu *dolje*, on „na proljeće (Jarilo) u obliku konja izlazi na površinu zemlje te sa sobom donosi plodnost i zelenilo” (Vukelić, 2021: 342). Iz opisanog običaja unošenja slame bliži se kraj razdoblja oštrog poput klasja sijena u kojemu vlada Veles i nazire se vladavina Peruna koja će svoj vrhunac dosegnuti u ljetnom solsticiju, a započinje s „Mladim suncem” Jarilom. Starovjersko Mlado sunce moguće je povezati sa svetopisamskim, kršćanskim, terminom koji se veže uz mesijanski naslov: „U grčkom stoji *anatolê*, što doslovno znači zvijezdu koja donosi svjetlo, zatim istok, mlado sunce... Ta zvijezda ujedno je mladica koja klija iz panja Jišajeva”⁴². Riječ je o malom Bogu, Božiću, novorođenom Isusu, kako stoji u Lukinu evanđelju: „darom premilosrdnog srca Boga našega po kome će nas pohoditi Mlado sunce s visine da obasja one što sjede u tmuni i sjeni smrtnoj, da upravi noge naše na put mira” (Lk 1, 78-79). To mlado sunce koje će obasjati narode simbolički je prikazano u svijećama na stolu šokačkih obitelji koje ih pale prije objeda i gase na poseban način. Najčešće su to tri svijeće: „na stolu je prostrt bili stolnjak, a pod stolnjakom malo slame. Na stolu je tanjur sa zelenim žitom a u pol tanjura čaša. U čaši tri sviće” (Njikoš, 1998: 104), a u selu Budrovci zapaljenu svijeću gasi se u posudi sa žitaricama. Što se više sjemenki zalijepi za vosak, to će biti plodnija nadolazeća godina⁴³. Svijeće se mogu ugaziti i kruhom namočenim u vino, a dim nosi posebnu simboliku: „posli večere sviće se utru i na koga ode dim, taj će po starom vjerovanju na godinu umrt” (Njikoš, 1998: 104). U selu Budrovci zabilježen je obred paljenja tri svijeće i *okretanja djece* na Božić, blagdan Svetog Stjepana i blagdan Svetog Ivana. Prije svakog jela (zajutraka, ručka i večere) djeca bi se okretala oko svoje osi dok drže svijeću i nakon svakog okreta kažu „Hvaljen Isus, čestitam vam Adama i Evu” i tako tri puta jer ima i tri svijeće. Svaki put kada se djeca okrenu oni poskoče, ali bi svijeća trebala ostati gorjeti, tj. ne ugaziti se, što je znak blagostanja u obitelji iduće godine” (Dragić, 2010: 239). U šokačkim obiteljima u Mrzoviću djeca se okreću tri puta oko svoje osi na Badnjak i Božić dok u rukama drže mlado žito u kojem je upaljena svijeća. Prilikom okretanja izgovaraju čestitku: „Čestitam vam Badnjak, Adama i Evu” ili „Čestitam vam Božić, Isusovo porođenje”, a prikladan odgovor je „Živa i zdrava bila” ili „Živ i zdrav bio”⁴⁴. U obredu čestitanja u Mrzoviću djeca drže mlado žito i svijeću. I žito (mlada, zelena pšenica) i svijeću (svjetlo) valja promatrati kao simbole

⁴² Prema *Jeruzalemska Biblija – Stari i Novi zavjet s uvodima i bilješkama iz La Bible de Jerusalem*. Uredili Adalbert Rebić, Jerko Fućak, Bonaventura Duda. Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1996.

⁴³ Prema prilogu iz regionalnog dnevnika HRT2 https://www.youtube.com/watch?v=7qh0XxgV1Zk&ab_channel=BajJoza. Zadnji pristup: 2. 9. 2022.

⁴⁴ Podatak zahvaljujem prof. dr. sc. Milici Lukić.

novoga života (novog godišnjeg ciklusa), što ga najavljuju i Mlado sunce i Zeleni Juraj odnosno Jarilo, novorođeni sin Perunov.

9.2. Боръ

Božićno drveće neizostavan je dio proslave Božića. Drveće koje narod zove *bor* najčešće je smreka: „kitilo se ružicama od slame i papira, vijencima, orasima i jabukama” (Uzelac i dr., 2016: 62). Običaj kićenja *bora* na ovim prostorima preuzet je „od srednjovjekovnih naroda u drugoj polovici 19. stoljeća” (Dragić, 2010: 249). Praslavenski *borъ* ima dva značenja, to je „povišeno suho zemljište kakvo se sa svojom karakterističnom vegetacijom praslavenski zove *borъ*... postalo (je) naziv za drvo koje raste na takvu zemljištu” (Katičić, 2010: 48). Povišeno suho zemljište u izravnoj je vezi s Perunom: „Gromovnikovo mjesto je gore, na suhome, u krošnji *stabla svijeta*, čemu je suprotstavljeno dolje, mokro, korijenje. U slavenskoj mitskoj predodžbi *bor* je kao suho mjesto pogodan da se tu nađe Perun” (Belaj, 2007: 210). Do pomaka značenja došlo je prilikom raspada praslavenske zajednice „u južnih Slavena učvršćeno (je) značenje riječi *bor* kao ‘pinus’, Peruna su smjestili na bor. Bor je tako bio predodređen da bude *stablo svijeta*” (Belaj, 2007: 210). Uvijek kada ukrašavamo „bor“, bila to smreka ili jela, prisjećamo se naše stare vjere i njezina sljublivanja s kršćanskim srednjovjekovnim običajem, koji se očituje u ovoj nezaobilaznoj i danas živućoj tradiciji.

10. Poklade

Božićni ciklus običaja završava na Sveta tri kralja i počinje pokladni: „prema tradicijskome kalendaru, pokladno veselje i šale zamjenjuju korizmeno-uskršni običaji” (Uzelac i dr., 2016: 63). Poklade se slave u cijeloj Đakovštini, kako u paorskim tako i u graničarskim selima: „obredni ophodi premostili su dva velika kršćanska blagdana, sačuvavši se u vidu poklada” (Blažević Krezić i dr., 2021: 28). Svaki dan⁴⁵ u pokladnom tjednu ima svoj naziv koji propisuje što bi se trebalo raditi i kako se treba zabaviti. Radi se o obredu zamjene spolova: „djevojke oblače muško odijelo, a momci žensku odjeću” (Njikoš, 1998: 35). Osim prurušavanja u suprotni spol, muškarci i žene se oblače u *bušare*: „pravi bušari odijevaju se tako da izgledaju kao strašila... Obilaze cestom selo i pjevaju pismice na melodiju ‘bušarca’. Udaraju u stare lonce, klepke, tepsije, korita, čegrtaljke i prave veliku galamu” (Njikoš, 1998: 35-36).

⁴⁵ Raspored naziva dana razlikuje se između graničarskih i paorskih sela.

Poklade su i ludi su dani,
I ja ću ti, mati, ludovati...
Alaj volim ići u bušare,
kad' me mladu sprema u kotlare...
Bušarice, otkri svoje lice;
da ti vidim vrane obrvice...
Bjež'te, djeco, evo su bušari.
Ja sam bježo, kad sam bio mali...
(Njikoš, 1998: 36)

Bušari se mogu presvlačiti i u razne životinje, a cilj svih bušara zvukom je otjerati zimu. U Đakovu se održava najveća pokladna manifestacija na području istočne Hrvatske pod imenom *Dakovački bušari* koja njeguje pokladne običaje, pjesmu i ples. U Kešincima i Mrzoviću⁴⁶ također je zabilježen običaj maskiranja u *vukove*: „kroz selo se prolama glas: ‘Idu vukovi’... Ljudi im se uklanjaju s puta jer prvi vuk ima u rukama dugački tanki ljeskov prut... Maskirani vukovi hvatali su se jedan za drugim, muškarcima za kaiš, a ženama za tkanice. Bilo bi ih dvadesetak” (Njikoš, 1998: 37). U selu Mrzović⁴⁷ *vukovi* su često imali i velike jelenje rogove koji se povezuju s magijom i misterijom, a *vuk* se povezuje s bogom Velesom (Perunovim suparnikom) prema Radoslavu Katičiću koji iz ruskih pjesama jurjevskih ophoda i čeških predaja zaključuje sljedeće: „Juraj, kao i Perun, šalje protivnike na njihovo mjesto i time uspostavlja poremećeni red. A iza mora, odakle je Juraj došao i kamo šalje vuka i medvjeda, tamo je Veles” (Katičić, 2010: 69). *Vukovi* su išli od dvorišta do dvorišta, „a ako bi se u toj kući našla nova mlada, onda bi morala s njima u povorku bez prigovora dalje kroz selo” (Njikoš, 1998: 37). Sintagme i frazemi poput *gladan kao vuk*, *vučja zima*, te pučke izreke o vremenu *Još vukovi nisu zimu izjeli, nego kravu i kobilu*, *Ako vuci zavijaju, zima će biti ljuta*⁴⁸ i dr. upućuju na motiv *vuka* koji se ustalio u svakodnevnom jeziku, a odlikuju ga karakteristike

⁴⁶ Podatak zahvaljujem prof. dr. sc. Milici Lukić.

⁴⁷ Isto kao 32.

⁴⁸ Ante Čelan Gaganić u djelu *Pučke izreke o vremenu* (2007.) prikupio je i sljedeće izreke u kojima možemo vidjeti poveznicu s ovim običajem: *Pitali vuka: Kad je zima najljuća? A on odgovori: Kad sunce rađa. i Bolje je vuka u štali imati, nego se na suncu o Svijećnici grijati*. Svijećnicom se obilježava dan kada su Josip i Marija doveli Isusa u Hram da ga prikažu Bogu, a starac Šimun koji ga je uzeo u naručje prilikom obreda prikazanja nazvao ga je Svjetlom koje će rasvijetliti narod, što Isusa izravno dovodi u vezu s Mladim suncem (Jarilom) koje biva sve jače nakon rođenja. Svijećnica je blagdan na početku pokladnih svečanosti kada se u crkvi posvećuju svijeće kao simboli svjetla, a svaka šokačka kuća morala je imati svijeću posvećenu na Svijećnicu ili Svitlomarinj (kako se u narodu zove taj blagdan) jer se ta svijeća stavljala u ruke osobama koje su umirale kao simbol svjetlosti koja ih prati u drugi svijet. Podatak zahvaljujem prof. dr. sc. Milici Lukić.

maskiranih *vukova* koji svojim zavijanjem žele uplašiti mještane, nepredvidivi su ponašanjem (*otimaju, upadaju* u dvorišta), simbol su zime i hladnoće. Kada njihov ophod prođe, kada *vukovi* odu na zvuk pucnja, odlazi i zima. Opisani obred maskiranja u *vukove* podsjeća na Herodotov opis Neura⁴⁹ koji se svake godine na nekoliko dana preoblikuju u *vukove*, a zatim vraćaju u svoj lik, „što posve odgovara velikoj godišnjoj svečanosti s maskama” (Belaj, 2007: 184). Herodotov opis „potvrđuje da je maskiranje bio u njegovo doba poznato seljačkim narodima istočnoeuropskoga kruga i to kao obred koji se redovito ponavlja svake godine”, a primjer u običajima u Kešincima i Mrzoviću to dodatno potkrjepljuje.

U pokladnim običajima važnu ulogu ima i lutka koja se pokapa ili spaljuje, imenovana je po razdoblju poklada ili karnevala „poklad, pust, krnoval, na primjer, ili se naziva muškim imenima: Mate, Jure i slično”⁵⁰. Lutka simbolizira zlo iz prethodne godine i zimu. Njezina smrt obilježava kraj ciklusa i tek nakon njezina spaljivanja ili pokapanja započinje novo razdoblje. Riječ je o simboličkom prikazivanju smjene vladavine Volosa i početku vladavine Peruna. Kod naroda koji se bave poljoprivredom, kao Slaveni, „kozmogonija se simbolički obnavlja prilikom stupanja vladara na vlast”⁵¹ (Eliade, 2004: 43), krunidbom novog vladara počinje novi ciklus, odnosno „embrionalno razdoblje budućeg vladara odnosilo se na proces dozrijevanja Svemira, i vrlo je vjerojatno od početka bilo u odnosu s dozrijevanjem uroda” (Eliade, 2004: 43) što znači kraj Volosove vladavine i nesklada s prirodom i početak Perunove vladavine koja će rasti i jačati u skladu s prirodom. Luka Ilić Oriovčanin opisuje *pokladnju babu* - žensku rubinu punjenu slamom „tako da kakvu čovječansku sliku imade. Na mjesto glave metne se tikva, oči i zubah izdubu, i tako inim ženskim ostarjelim oděom zaodije. Kroz sredinu se postavi debelo dervo, da se neprevije, koje skupa i noge predstavlja... Da još smješnia bude baba, dadu joj u ruku varnjaču, a okolo nekoliko dēce naprave” (Ilić Oriovčanin, 1846: 116)⁵². Kod zapadnih Slavena Mara je bila lutka odjevena u krpe ili u blagdansko ruho i kao takva ona je u proljetnim/korizmenim obredima „utjelovljenje smrti, kuge i zime, a ujedno i zaštita od smrti” (Tolstoj, Radenković, 2001: 344), nosila bi se oko sela zadnji tjedan u korizmi, a nakon toga bi

⁴⁹ Narod koji je živio na sjeveru današnje Ukrajine (Belaj, 2007: 184).

⁵⁰ Prema *Pokladni običaji u Hrvatskoj*. Autor: portal skole.hr: <https://www.skole.hr/pokladni-obicaji-u-hrvatskoj/>. Zadnji pristup: 5. 9. 2022.

⁵¹ U djelu *Aspekti mita* (2004.) Mircea Eliade „kozmogonijski scenarij Nove godine” objašnjava hinduističkim pojmom *rāyasūya* koji označava krunidbu indijskog kralja koja sadržava ponovno stvaranje Svemira. Kroz različite etape kralj se vraća u stanje embrija „s iznjedravanjem godine, te njegovo mitsko ponovno rođenje kao Kozmokratora” (Eliade, 2004: 43). Obredi nove godine pomični su prema Eliadeu jer se odvajaju „od strogog kalendarskog okvira; s druge strane, kralj na neki način postaje odgovoran za stabilnost, plodnost i napredak čitavog Kozmosa” (Eliade, 2004: 45).

⁵² Prisjećam se kako su pokladne lutke bile pričvršćene na kotač kola. Kada se kotač vuče, lutke se vrte u krug, a takav kotač s pokladnim lutkama prolazio je i kroz selo Bračevci iz smjera Našica.

ju uništiti izvan sela utapanjem, spaljivanjem, vješanjem, razbijanjem... jer „Vjerovali su da će uništavanje lutke omogućiti brz dolazak ljeta, dobru žetvu, da će sačuvati selo od poplava, požara, da će ih zaštititi od smrti, a djevojkama osigurati udaju” (Tolstoj, Radenković, 2001: 344). Zvukom crkvenih zvona u 23 sata dan prije Pepelnice, označavao se kraj poklada u selu Piškorevci „sva ludovanja su morala stati” (Uzelac i dr., 2014: 59).

11. Zaključak

Prostor Đakovštine smješten je unutar granica koje na sjeveru čine rijeka Vuka, na jugu granicu obronci gore Dilj, a istočnu granicu čini đakovački ravnjak istočno od Mrzovića i Koritne. Današnje područje uglavnom obuhvaća granice bile u prvoj polovici 19. st. Područje se nalazilo pod vladavinom Turaka i okupacijom austrijske carske vojske što je ostavilo neizostavan trag na nazive mjesta, prezimena, vjerske navike, leksik, obrede i običaje. Ipak, političke je krize nadjačala snaga i vjera naroda u očuvanje i održavanje običaja. Tekstovima očuvanih običaja preoblikovani su obredi stare vjere koja se sadržajno prepoznaje u narodnim pjesmama, obredima i običajima i nekim izrekama. Slavenški svjetonazor pažljivo je isprepleten s kršćanskim kako bi narod i dalje zadržao svoje običaje i obrede, no svrha im je postala u prvom planu kršćanska. Starovjerska godina početak je bilježila u proljeće, što potvrđuje uvođenje interkalarnog mjeseca za usklađivanje lunarne godine sa solarnom godinom, a da bi se običaji obilježavanja starovjerske nove godine (blagovanje mladoga luka, janjaca, svježeg sira, jaja, štovanje prvih plodova) prilagodili kršćanstvu, pribilježeni su kršćanskom Uskrsu jer se nisu mogli štovati o Božiću. U razdoblju od početka Došašća do poslije Uskrsa pronalazimo prežitke starovjerskih novogodišnjih obreda „uvijek se radi o ciklusu, odnosno, o vremenskom trajanju koje ima svoj početak i kraj. Dakle, na kraju jednog ciklusa, te na početku narednog ciklusa odvija se čitav niz obreda kojima je cilj obnova Svijeta” (Eliade, 2004: 47). Na prostoru Đakovštine pisanice se tehnikom kuhanja u lukovini boje u crvenu boju što je praslavenški običaj, a na Cvjetnicu se blagoslivljaju grančice i proljetno cvijeće koje se nosi kući i vjerovanje je da ima zaštitničku ulogu. Na Duhove i Duhovni ponedjeljak u ophod idu ljelje (u Gorjanima do danas i nekada u Drenju) čije ophodničke pjesme bilježe teme ljubavi, svadbe i plodnosti. Preskakanje ivanjskog krijesa bilježi se i u Đakovu, a pjesme koje se pjevaju govore o susretu Jarila i Mare, Perunove djece čiji je odnos pokretač rodosti unutar godišnjeg ciklusa. Ophodi u čast božici Dodoli osiguravali su kišu za dobar urod, a obilježavanje Perunovog dana četvrtkom u vremenskom razdoblju od Velikog četvrtka do blagdana sv. Jakova osiguravalo je zaštitu uroda od nevremena i tuče. Šokci se zavjetuju bogu Perunu (iako toga nisu svjesni) izbjegavanjem teških poslova četvrtkom i objedovanjem mesa. Na prostoru Đakovštine živi se od zemlje i prirode, stoga se mora osigurati skladan odnos čovjeka i prirode i naglasak je na obredima i običajima koji štite ljetinu i zagovaraju dobar urod. Štovanje njihova svetog braka (hijerogamije), razaznaje se kroz svadbene običaje prisutne u pograničnim selima Đakovštine (Mrzović, Vrbica, Đurđanci, Budrovci, Piškorevci, Strizivojna, Novi Perkovci, Dragotin, Lapovci, Trnava) u kojima mladenci od kumova dobivaju granu na čijem se vrhu nalaze crvene

jabuke koje predstavljaju plodnost, a jabuku koju je Mara darovala svom odabraniku, Jarilo je zabio u polje i pokrenuo ciklus godišnje plodnosti. Jabuka se spominje uz munju i grom kao simbol snage njihova odnosa, koji se nalazi u pjesmama što ih pjevaju križarice za vrijeme ophoda u Kešincima. Održavanjem božićnih čestitarskih ophoda *položaja* u šokačkim obiteljima (Budrovci, Strizivojna, Trnava, Semeljci, Mrzović, Bračevci), simboličnost prolaska kroz vrata i klečanje kraj ulaza možemo na motivskoj razini povezati s kolendarima koji su prema ulomcima starih kolednica podanici boga Velesa koji dolaze pred vrata, a zatim opisuju unutrašnjost dvora. Oni otimaju Perunova sina i odvođe ga u Velesov podzemni svijet. Unošenje slame u dom (Trnava, Budrovci, Selci Đakovački, Kuševac, Mrzović) obilježava kraj godišnjeg ciklusa jer su žitarice (za čiju se plodnost i obilje molilo preko godine) sazrele u ljeto i prehranjivale obitelj cijelu godinu do novog ljeta. U proljeće će tek niknuta pšenica upijati snagu sunca koje nakon zimskog solsticija (Božića) biva sve jače, a njezin je izlazak na površinu znak početka nove godine koji se poistovjećuje s Jarilovom mitskom pričom koja prati cikličnost godine. Kraj jednog ciklusa starovjerske godine i početak drugoga štuje se u pokladnim običajima bušara, vukova i paljenja ili pokapanja pokladne lutke. Bušari na prostoru cijele Đakovštine galamom i proizvođenjem glasnih zvukova tjeraju zimu. Prerušavanjem u vukove u Kešincima i Mrzoviću potvrđuje se Herodotov opis maskiranja u seljačkim narodima istočnoeuropskoga kruga kao obred koji se redovito ponavlja svake godine. Vuk je kao životinja povezan s bogom Velesom, a završetkom ophoda *vukova* dolazi kraj *vučjoj zimi*. Spaljivanjem ili pokapanjem pokladne lutke (*pokladnje babe*) obilježava se kraj vladavine Velesa i početak nove vladavine Peruna. Potvrdu za spaljivanje lutke imenom Mara, koja simbolizira smrt, nalazimo kod zapadnih Slavena. Njezina tragična smrt utapanjem, pokapanjem, vješanjem ili rastavljanjem osigurava brz dolazak ljeta, dobru žetvu, zaštitu od smrti te udaju djevojkama. U ovom radu detektirani elementi (pra)slavenskoga supstrata u obredno-običajnoj kulturi ruralnih dijelova Đakovštine ujedno posvjedočuju i daju naslutiti odjeke kontinuiteta i prisutnosti *stare vjere* naših genetskih predaka i u suvremenoj kulturi življenja, isprepletene s kršćanskim svjetonazorom. Da bi se navedeno postiglo, jedini je ispravan put interdisciplinarni pristup u okviru humanističkih znanosti, koji polazi od filologije kao temeljne znanosti i dopunjuje se etnologijom i kulturnom antropologijom. U skladu s tim, ovaj je rad kamenčić u sklapanju mozaika podteksta zavičajne, slavonske (pučke) kulture s njezinim obredima i običajima, one koja se definira terminom – Đakovština.

Literatura

1. Agustinović, Marija. 1997. Kratki osvrt na pojedine karakteristike i probleme stanovništva Đakovštine. *Zbornik muzeja Đakovštine* 4. Ur. Bijelić, Borislav. Đakovo: Muzej Đakovštine.
2. Belaj, Vitomir. 2007. *Hod kroz godinu*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
3. Belaj, Vitomir; Belaj, Juraj. 2014. *Sveti trokuti. Topografija hrvatske mitologije*. Zagreb: Ibis grafika, Institut za arheologiju, Matica hrvatska.
4. Blažević Krezić i dr. 2022. *Leksikon slavenskih mitoloških bića iliti kratki azbukvar slavenskih starovjernih bogova i bića*. Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku.
5. Dević, Ivana. 2021. *Vuneni prekrivači iz fundusa Muzeja Đakovštine*. Đakovo: Muzej Đakovštine.
6. Dragić, Marko. 2010. Badnja noć u folkloristici Hrvata. „Croatica et Slavica Iadertina”, 6, 6., 229-264.
7. Dragić, Marko. 2010. Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata. „Crkva u svijetu”, 45, 4., 467-488. <https://hrcak.srce.hr/62497>.
8. Dragić, Marko. 2015. Hrvatski panspermijski običaji, ophodi i divinacije u europskom kontekstu. „Croatica et Slavica Iadertina”, 11/1, 11., 149-179. <https://hrcak.srce.hr/154300>.
9. Eliade, Mircea. 2004. *Aspekti mita*. Zagreb: Demetera Filozofska biblioteka Dimitrija Savića.
10. Gollner, Julije. 1898. *Stari Slaveni: povjesničke crtice od 800 god. prije Krista do 500 god. poslije Krista po najboljim našim piscima*. Zagreb: Tisak Dioničke Tiskare.
11. Grmek, Mirko Dražen. 1954. Izvori za proučavanje povijesti medicine kod Hrvata do XIII. stoljeća. „Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku”, 3., 9-26. <https://hrcak.srce.hr/258187>.
12. Ilić Oriovčanin, Luka. 1846. *Narodni slavonski običaji / sabrani i popisani po Luki Iliću Oriovčaninu*. Zagreb: Tiskom Franje Suppana.
13. Katičić, Radoslav. 1989. Hoditi – roditi. Tragom tekstova jednoga praslavenskog obreda plodnosti*. „*Studia ethnologica Croatica*”, 1, 1., 45-63. <https://hrcak.srce.hr/75814>. Citirano 23.06.2022.

14. Katičić, Radoslav. 2010. *Zeleni lug*. Zagreb/Mošćenička Draga: Ibis grafika, Matica hrvatska.
15. Katičić, Radoslav. 2017. *Naša stara vjera. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*. Zagreb: Ibis grafika, Matica hrvatska.
16. Ledić, Franjo. 1969. *Mitologija Slavena*. Zagreb: Vlast. nakl., 1969-1970.
17. Lukić, Milica. Blažević Krezić, Vera. 2014. *Divanimo dakle postojimo. Književnojezične i jezičnopovijesne studije*. Osijek: Matica hrvatska Ogranak Osijek.
18. Lukić, Milica. Blažević Krezić, Vera. 2019. *NOVA VITA GLAGOLITICI: Glagoljica iz perspektive znanstvenih, kulturnih i kreativnih praksi*. Osijek, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Hrvatska sveučilišna naklada.
19. Njikoš, Julije. 1998. *Đakovo je srce Slavonije*. Đakovo: Gradsko poglavarstvo: Smotra folklor „Đakovački vezovi“.
20. Pilić, Šime. 2011. Sociologija, etnologija, povijest i Ardalićeva Bukovica. „Godišnjak Titius“, 4, 4., 229-270. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/118067>.
21. Pribojević, Vinko. 1997. *O podrijetlu i slavi Slavena*. Zagreb: Golden marketing, Narodne novine.
22. Rebić, Adalbert i dr. (ur.) 1996. *Jeruzalemska Biblija – Stari i Novi zavjet s uvodima i bilješkama iz La Bible de Jerusalem*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
23. Šalić, Tomo. 1990. *Vrbica u Đakovštini 1330-1990*. Vinkovci: Privlačica.
24. Šalić, Tomo. 2017. *Govor i običaji Vrbice u Đakovštini*. Đakovo: Ogranak Matice hrvatske u Đakovu, Tomo Šalić Vinkovci.
25. Sučić, Nikola. 2013. *Hrvatska narodna mitologija*. Zagreb: Edicije Božičević.
26. Toldi, Zvonimir. 1999. *Dvoje leglo troje osvanilo: magijski simboli plodnosti, sreće i zaštite od uroka*. Slavonski Brod: Muzej Brodskog Posavlja.
27. Tolstoj, M. Svetlana, Radenković, Ljubinko. 2001. *Slovenska mitologija. Enciklopedijski rječnik*. Beograd: Zepter Book World.
28. Uzelac, Branka i dr. 2014. *Zapisi iz Đakovštine I: Tradicijska baština graničarskih sela Đakovštine*. Đakovo: Muzej Đakovštine.
29. Uzelac, Branka i dr. 2016. *Zapisi iz Đakovštine II: Tradicijska baština paorskih sela Đakovštine*. Đakovo: Muzej Đakovštine.
30. Vasiljev, Spasoje. 1928. *Slovenska mitologija*. Beograd: Tehnologije, izdavaštvo i agencija Janus (2001.).
31. Vukelić, Deniver. 2021. *Magija na hrvatskome povijesnom prostoru*. Zagreb: Školska knjiga.

32. Čatić, Ivana. 2017. *Toponimija Đakovštine*. Doktorska disertacija. Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku.
33. Čelan Gaganić, Ante. 2007. *Pučke izreke o vremenu*. Imotski/Split: Hrvatsko kulturno društvo.
34. Đaković, Branko. 2005. Vatre ivanjske. „Studia ethnologica Croatica”, 17, 1., 51-72. <https://hrcak.srce.hr/4946>.

Mrežni izvori

1. Etno portal. 31. 8. 2016. KUD Šokadija 21. Žetvena večera Strizivojna. YouTube. https://youtu.be/_xWeuMIAk8Q?t=331. Zadnji pristup: 20. 8. 2022.
2. MEDIJSKI CENTAR - ĐAKOVO LIVE. 24. 6. 2021. 21. Ivanjski kresovi - 55. Đakovački vezovi. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=fTDmIdyZikc&t=761s&ab_channel=M.C.-%C4%90AKOVOLIVE. Zadnji pristup: 17. 8. 2022.
3. Običaj umivanja u cvijeću na Cvjetnicu. 9. 4. 2022. <https://hkm.hr/zanimljivosti/obicaj-umivanja-u-cvijecu-na-cvjetnicu/>. Zadnji pristup: 13. 9. 2022.
4. obred. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=44627>>. Zadnji pristup: 24. 6. 2022.
5. Ophod gorjanskih ljelja. 15. 5. 2016. <https://macevni-plesovi.org/obicaji/ophod-gorjanskih-ljelja/>. Zadnji pristup: 18. 8. 2022.
6. *Pokladni običaji u Hrvatskoj*, 13. 2. 2018. <https://www.skole.hr/pokladni-obicaji-u-hrvatskoj/>. Zadnji pristup: 5. 9. 2022.
7. Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2021. Prvi rezultat po naseljima. <https://podaci.dzs.hr/media/ixpn5qzo/si-1711-popis-stanovnistva-kucanstava-i-stanova-2021-prvi-rezultati-po-naseljima.pdf>. Zadnji pristup: 5. 6. 2022.
8. Povodom Jurjeva. <https://www.ief.hr/novosti/povodom-jurjeva/>. Zadnji pristup: 15. 4. 2022.
9. Prema prilogu iz regionalnog dnevnika HRT2, 24. 12. 2018. YouTube. https://www.youtube48.com/watch?v=7qh0XxgV1Zk&ab_channel=BajJoza. Zadnji pristup: 2. 9. 2022.
10. Safundžić, Igor. Stari slavonski običaji na Badnjak, 24. 12. 2022. <https://www.sbonline.net/stari-slavonski-obicaji-na-badnjak-444>. Zadnji pristup: 31. 8. 2022.

11. Stepanov, Stjepan. Pjesme iz Gorjana (Đakovština, Slavonija), 1957., sv. I. - note; sv. II. - tekst. Digitalni repozitorij instituta za etnologiju i folkloristiku. [https://repozitorij.dief.eu/a/?pr=iiif.v.a&id=69759&tify={%22pages%22:\[95\],%22panX%22:0.503,%22panY%22:0.706,%22view%22:%22info%22,%22zoom%22:0.421}](https://repozitorij.dief.eu/a/?pr=iiif.v.a&id=69759&tify={%22pages%22:[95],%22panX%22:0.503,%22panY%22:0.706,%22view%22:%22info%22,%22zoom%22:0.421}). (Zadnji pristup: 1. 8. 2022.)

12. Digitalni repozitorij instituta za etnologiju i folkloristiku. [https://repozitorij.dief.eu/a/?pr=iiif.v.a&id=69759&tify={%22pages%22:\[95\],%22panX%22:0.503,%22panY%22:0.706,%22view%22:%22info%22,%22zoom%22:0.421}](https://repozitorij.dief.eu/a/?pr=iiif.v.a&id=69759&tify={%22pages%22:[95],%22panX%22:0.503,%22panY%22:0.706,%22view%22:%22info%22,%22zoom%22:0.421}). (Zadnji pristup: 1. 8. 2022.)